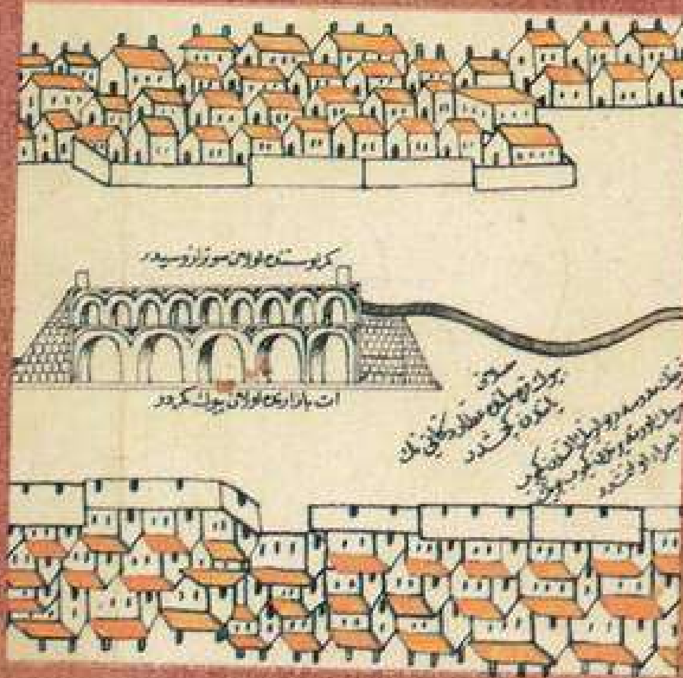
A L T E R N A T İ F

şehirleşme

İHSAN SEZAL

Ü N İ V E R S İ T E

ALTERNATİF ÜNİVERSİTE

9

Şehirleşme

ALTERNATİF ÜNİVERSİTE

Onbeş günde bir yayınlanır

Kapak Düzeni
YAZIEVİ

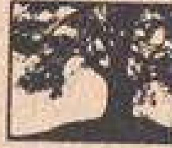
Baskı, Cilt
BAYRAK

İstanbul, 1 Mayıs 1992
ISBN 975-346-027-9

A L T E R N A T İ F

Şehirleşme

İhsan Sezal

Ağaç Yayıncılık Ltd. Şti.

Piyerloti Caddesi, Dizdariye Medresesi Sokağı
No: 8/B, D.6 Çemberlitaş, 34400 İstanbul
Tel: 518 59 59 Faks: 518 59 58

Ü N İ V E R S İ T E

İHSAN SEZAL

1947, Siverek doğumlu. 1971'de Manchester Üniversitesi, İktisat ve Sosyal Bilimlerden mezun oldu. 1973'de Bath Üniversitesi'nde, "Kalkınma Bilimleri" dalında master yaptı. 1981'de İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesinde doktorasını tamamladı. 1984'de Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde doçent oldu. 1988'de Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı oldu. 1989'da Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyeliğine döndü. Halen aynı bölümde öğretim üyesi ve bölüm başkan vekili.

ESERLERİ

1969, *Alaca Dünya*, Şiirler, Hareket Yayınları, İstanbul,

1980, *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, Birlik Yayınları, Ankara, 1991. İkinci baskı, Ak-Çağ, Ankara.

1983, *Sosyoloji Yazıları*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa. 1991. İkinci baskı, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.

1988, *Sabır ve Gül*, Şiirler, Yazı Yayıncılık, İstanbul.

1991, *Aile Nedir*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.

Alternatif Üniversite kitapları, kültürel hayatın
her kesiminin ilgileri düşünülerek tasarlandı.
Yerleşik üniversitenin Batı'da ve bizde açıkça
görülen tek boyutluluğuna karşılık,
Alternatif Üniversite, çoğulcu
ve eleştirel bir yaklaşımı hedefliyor.
Dolayısıyla, büyük ölçüde tercümeye dayanan
yerleşik üniversite anlayışına ve yerleşik
kültürel havaya daha sorgulayıcı farklı bir boyut
kazandırmak, Alternatif Üniversite
kitaplarının önde gelen özelliği olacak.

Alternatif Üniversite kitaplarının
bir diğer önemli hedefi de, kurumsal eğitimle
halk arasındaki kopukluğu mümkün olduğunca
gidermeye çalışmak... Bilimin ve kültürün,
sadece yerleşik kurumsal eğitimin tekelinde olduğu
yanılsamasını aşmak için,
Alternatif Üniversite kitapları
uygun bir ortam hazırlayacak.

Kitle iletişim araçlarının yol açtığı tahribat nedeniyle, bu anahtar kitaplar, herkesin, heryerde, kolayca ve kısa sürede okuyabileceği boyutlarda hazırlandı. Batı'daki ve bizdeki benzerlerinden farklı olarak, bu kitaplarda-gerekli oldukça-görsel malzeme kullanmaktan da kaçınmayacağız.

Onbeş günde bir yayınlanacak olan Alternatif Üniversite kitapları insanoğlunun ilgi duyduğu hemen her konuyu kapsayan bir yelpaze çizecek. Böylece, bu dizinin kitaplarını düzenli bir biçimde izleyenler, aynı zamanda, kendi uzmanlık alanlarının yol açtığı ufuk daralmasından da kurtulma imkanına kavuşacaklar.

Ağaç Yayıncılık

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Günümüzün üstün toplumları bir çok özelliklerinin yanı sıra "şehir toplumları" olarak görülmektedirler. Bu toplumlarda "köy", artık geçmişin nostaljik bir imajı olarak görülmektedir. Gene bu toplumlarda şehirin cazibesi değil, olsa olsa büyük şehirlerin cazibesi söz konusu olmaktadır. Ancak New York'ların, Londra'ların, Paris'lerin, Tokyo'ların neonları insanları harekete geçirmektedir.

Bugün toplumlar arası üstünlük yarışında, bu üstünlüğe giden yol bilim, teknoloji, sanayileşme kadar şehirleşmeden de geçmek zorundadır. Çünkü "şehir" ve "şehirleşme" bir nüfus yığılmasının ve fiziki mekan tarifinin ötesinde köklü yapılanmalar sürecini ifade etmektedir. Bu süreç yaşanmadan ve toplum "şehir toplumu" olma niteliğine kavuşmadan üstünlük sağlamış toplumlar sıralamasında yer almak mümkün görülmemektedir.

Bu kitap, sözkonusu sosyolojik gerçeği hem global olarak hem de Türkiye açısından ele almaktadır.

Ümid edilir ki, şehirleşmenin yarı yolundaki Türkiye'nin bundan sonraki "yanlışsız şehirleşme"sinde bu kitabın da bir payı olur; ve Türkiye "doğru şehirleşme"nin kendisi için "gayr-ı kabil" olmadığını tez elden gösterebilir.

İhsan SEZAL
Ankara, Kavaklıdere
Ocak, 1992

Bölüm-1
GİRİŞ

Şehir... medeniyet kadar eskidir.
J.E. Goldthorpe

Goldthorpe'in (1975, 112) yukardaki ifadesi kısa bir cümlede üç gerçeği birden özetlemektedir: 1) Şehir = Medeniyet; 2) Bu eşitliğin tarihçesi; ve 3) Şehir-medeniyet ilişkisinin günümüzde daha da önem kazanan problematiği.

Şehir-medeniyet eşitliği Raymond Williams'ın medeniyet tarifinde en özlü izahını bulmaktadır. Williams'a (1976, 48) göre medeniyet (civilization), "...... organize edilmiş sosyal hayattır."

Organize edilmiş sosyal hayatı, yerleşme ve yaşama şekli olarak ancak şehirde görmek mümkün olduğuna göre, medeniyeti şehirle başlatmak madalyonun diğer gerçek yüzünü belirtmek olacaktır. Şehir medeniyet kadar eski ise medeniyet de... şehir kadar eskidir.

Bu eşitliği ve eskiliği tarih perspektifine oturttuğumuzda ilk medeniyetleri (uygarlık), şehir medeniyetleri olarak görmekteyiz. Babil bu şehir devletlerinin en efsanevi, en eski olanıdır. Daha sonraki yüzyıllara geldiğimizde, Roma en büyüğüdür.

Sonraki tarih dönemlerinde şehir-devletin, ülke-devlet anlayışına yerini bırakması ve şehir yerleşme merkezlerinin yeni fonksiyonlar kazanması görülmektedir. Keyfitz'in (1965) deyimiyle bu dönemde şehirlerin sadece siyasi olarak değil, ekolojik ve kültürel bakımdan da çevreleriyle ilişkiler içinde olduğu ve bir bütünleşmenin kapısını açtığı görülmektedir.

Buna rağmen şehir kavramının toplum yapısını niteleyecek bir ağırlık kazanması ve farklı bir hayat kültürünü sembolize etmesi, sanayi devriminin ilk belirtilerinin görülmeye başlandığı dönemlerle oluşmuştur (17. yy, 18. yy). Kaldı ki bu dönemde bile şehrin, toplumun geneline kendini kabul ettirmesi kolay olmamış; şehir-köy ayrımı, şehrin aleyhine, köyün lehine değerlendirilmiştir.

ABD'nin 3. Cumhurbaşkanı Thomas Jefferson (1743-1826) bile şehirlerden nefretle bahsetmiş ve demokrasinin geleceğinin çiftçilerinin güçlü olmasıyla sağlanabileceğini ileri sürmüştür. (Hortan & Hunt, 1988)

Şehir kavramının, gelişme, ilerleme, ekonomik büyüme ve bütün anlamıyla organize edilmiş bir sosyal hayat olarak toplumun kabul ettiği ve tercih ettiği bir hüviyet kazanması sanayi devrimi ile birlikte olmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte şehirleşme en önemli demokratik ve toplumsal hareketlilik odağı olmaya başlamış ve top-

lum yapıları "şehir" ağırlığına doğru kaymaya başlamıştır.

Kingsley Davis (Goldthorpe, 1975, 114) bu gerçeği belirtirken; "1850'den önce hiçbir toplum 'şehir toplumu' olarak nitelendirilemezdi. 1900'lere gelindiğinde ise bu şekilde nitelendirilebilecek bir tek toplum vardı: İngiltere..." demektedir.

1900'den sonrası ise şu gerçeği apaçık önplana çıkarmıştır: Şehir ve şehirleşme sanayileşme, gelişme, ekonomik büyüme, yapısal değişme ve benzer kavramlarla birlikte düşünülecek ve değerlendirilecek bir özelliğe sahiptir.

Günümüze gelindiğinde, şehir bu kavramlarla birlikte ele alınırken; gelişmiş ülkeler için, "yaşanabilir şehir", gelişmekte olan ülkeler ve toplumlar için ise "şehirleşmiş şehir" problematiklerini de gündeme getirmiş bulunmaktadır.

Türkiye açısından bakıldığında kentleşme, 1950'lerde başlayan ve halen de devam eden bir süreç olarak toplumsal yapılanmamızın en dinamik, ama en az o kadar da problemli olan ana meselesi görünümünü vermektedir.

Türkiye'nin bu temel meselesini yerli yerine oturtmak için incelememize kavramlar açıklaması ile başlamak gerekmektedir, ki bir sonraki bölüm buna ayrılmıştır.

Bölüm-2
ŞEHİRLEŞME İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Günümüz toplumları, çağdaş yapılanmanın "standart" olarak ortaya koyduğu bir "çizgi"ye varabilmenin zorlu tecrübesini geçirmektedir. Çağdaş yapılanmanın "standart" olarak bütün dünya ülkelerinin önüne koyduğu bu "çizgi" veya "seviye", "kalkınmışlık", "gelişmişlik", "sanayi toplumu" kavramları ile tarif edilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin yaşadığı ve tecrübe ettiği vetire bir "kalkınma" ve "sanayi toplumu" haline gelme sürecinden başkası değildir. Bu sürecin bir başka şekli, kendini "şehirleşme" olarak göstermektedir. Nitekim UNRISD (United Nations Research Institute for Social Development) sosyo-ekonomik kalkınmışlık göstergesinde "nüfusu 20.000'den büyük olan şehirlerin oranı"nı gelişmişlik bakımından önemli bir gösterge olarak kabul etmektedir. (Colman and Nixson, 1978, 13)

Adelman ve Morris de (Bastel, 1972) sanayileşmiş ülkelerin belli başlı özelliklerini 48 ana başlık altında

toplamış, bunların arasında "geleneksel tarım sektörünün oranı", "düalizm'in (ikili yapı) oranı" ve "şehirleşme derecesi"ne önemli göstergeler olarak yer vermişlerdir.

Her iki araştırmanın da şehirleşmeye ve modern sektöre (sanayi) ağırlık vermeleri, gelişmiş ülkelerin tarihi tecrübelerine dayanmaktadır. Zaten Batı'daki sanayi devrimini bir "şehirleşme devrimi" olarak yorumlayan sosyal bilimciler oldukça büyük bir çoğunluk teşkil etmektedir. Gerçekten de "o güne kadar insanlık tarihinde en çok değişen ve en çok şeyi değiştiren yüzyıl" (*Ekin*, 1976) olarak tanımlanan 18. yüzyıl Batı şehirleşmesinin de en hızlı dönemini yaşadığı yüzyıl olmuştur. Bu yüzyılda "O güne kadar insanlık tarihinin kaydetmediği bir göç hareketi başlamış, endüstri bölgelerinde şehirleşme ile kendini ortaya koyan büyük nüfus birikimleri görülmüştür." (*Ekin*, 1976)

Batı'daki bu şehirleşme, toplumun sosyal yapısını değiştiren "dinamikleri" doğurmuş, bu da zincirleme tesirini "daha hızlı bir sanayileşme ve kalkınma" şeklinde göstermiştir. Batılı toplumlar, geçirdikleri bu şehirleşme tecrübesi sonunda nüfusunun büyük çoğunluğu şehirde yaşayan, işgücünün büyük çoğunluğu sanayi kesiminde istihdam edilen ve tarım kesimi GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) içinde gittikçe küçülen paylara sahip olan bir sosyo-ekonomik yapıya sahip olmuştur.

Batı'dan aşağı yukarı bir yüzyıl kadar sonra başlamasına rağmen, Türkiye'deki "kalkınma" veya "sanayileşme" gayretlerinin de aynı "dinamiklerin" tesirinde benzer "sosyal yapı değişmeleri"ne yol açması beklen-

mektedir. Daha sonraki sayfalarda geniş boyutlarıyla incelenecek olan bu olay ve süreci bilim çerçevesine otururken, önce ilgili kavramları ele almak daha yararlı olacaktır.

Çeşitli disiplinlerin kendi özel kavramlarını bir yana bırakırsak, iktisat ve sosyoloji'nin müşterek olarak literatürlerine kabul ettikleri kavramların başında "kalkınma", "sosyal yapı", "değişme" ve "şehirleşme" kavramlarının geldiği görülmektedir.

I. KALKINMA

Günümüz akademik çevrelerinin üzerinde en çok durdukları ve tartıştıkları kavramların başında hiç şüphesiz "kalkınma" (development) kavramı gelmektedir. Tartışma hem kavramın ihtiva ettiği mana bakımından (semantik), hem de bilimler arası yaklaşım bakımından teoriktir. Son dönemlerde tartışma zemini birincisinden ikincisine kaymış, hatta bir üçüncü boyutun -uygulama boyutunun- katılmasıyla farklı bir zemine oturmuştur. Bu yoldaki gelişmenin anlaşılması ve incelememize ışık tutması için kavramın nasıl ortaya çıktığını ve bugünkü anlamına nasıl kavuştuğunu kısaca belirtmek aydınlatıcı olacaktır.

II. Dünya Harbi, Batı sömürgelerinin dağılışına yol açıp yeni siyasi coğrafyalar oluştururken, sömürgeci ülkelerin de yeni ekonomik ve sosyal yapılar kazandığı görülüyordu. Bu yeni yapının ilk planda karşılaştığı problemler çok geçmeden iktisat literatüründe "büyüme" (growth) kavramını gündeme getirmiştir. Büyüme, tamamen ekonomik bir kavram olarak alınmıştı. Dolayısıyla kavramın içerdiği "hadise" de ekonomikti. Bir ülkenin

belirli bir zaman birimi içinde -genellikle bir takvim yılı-toplam üretme gücündeki olumlu değişme (artış) "büyüme" olarak kabul ediliyordu. (Meier, 1976 ve Thirwall, 1972)

Başlangıçta bütün ülkelerin ve bütün ekonomilerin "değişme" hadiselerini izah edebileceği sanılan kavramın yetersizliği veya kısmiliği çok geçmeden Batılı iktisatçılarca da farkedilmiştir. Gerçekten de sömürgecilikten yeni kurtulan ülkelerin de katılmasıyla, 1950'lerde çeşitli ülke ekonomileri farklı yapılar içinde, farklı değişme özellikleri ile adeta iki ayrı grup oluşturmaya başlamışlardır. Bir tarafta sanayileşmenin belirli bir düzeyine ulaşmış; sadece bu sanayi düzeyini daha yukarılara çıkartmakla meşgul toplumlar; diğer tarafta -hiç değilse-asgari sanayi düzeyine nasıl varılabileceğinin yollarını araştıran ülkeler, toplumlar...

"Büyüme" (growth), ekonomik bir kavram ve bilim sahası olarak birinci grup ülkelerin meselelerine eğilebilse bile, ikinci grup ülkelerin gaye ve meselelerini izahta yetersiz kalıyordu. Denilebilir ki buna sebep, belirli endüstrileşme düzeyini sağlamanın ekonomi-ötesi boyutlara (sosyal ve kültürel boyutlara) dayanması gerçeğiydi.

Bu gerçek ve gerçeğin kabulü Batılı sosyal bilimcileri bu defa da "kalkınma" (development) kavramının üzerinde durmaya ve bu kavramı işlemeye yöneltti. Böylece, gelişmiş ülke toplumlarının yapısını ve problemlerini ele alan "büyüme" artı "değişme" (development; growth plus change) olduğu noktasında idi. (Streteen,

1971; Elkan, 1973) Kavramın ilk kısmını teşkil eden "büyüme" bugün, yukarıdaki tarifin ifade ettiği manada ekonomik bir olgu olarak görülmekte; ikinci kısımdaki "değişme" (change) ise toplum yapısı ile ilgili her türlü "istihale", "bir durumdan daha farklı yeni bir duruma geçiş"i ifade edecek manada kullanılmaktadır.

Günümüzde "kalkınma" kavramı tamamiyle bu şekilde kabul edilmikte ve kullanılmaktadır. Üzerinde en çok durulan ise "sosyal yapı", "toplum yapısı" ve bu "yapının değişmesi" olmaktadır.

Toplum yapısı ile ilgili değişmelerden ne kastedilmektedir? Her "değişme" sosyal yapıyı değiştirmekte midir? Veya sosyal yapı her "değişme"den etkilenmekte midir? Bu sorular ve cevapları bizi ikinci kavramımız olan "sosyal yapı" ve "değişme"ye getirmektedir.

II. SOSYAL YAPI VE DEĞİŞME

"Sosyal Yapı" ve "değişme" sosyolojinin, hem kendi özel kavramları olarak hem de diğer sosyal bilimlere yeni perspektifler kazandıran kavramları olarak oldukça büyük önem taşımaktadır.

Sosyologlar sosyal yapıyı (Aben-Combie ve Turner, 1984) "bir toplumun parçaları ve bu parçalar arasındaki kalıcı, düzenli ve şekillenmiş ilişkiler örgüsü" şeklinde tarif etmektedirler.

Bu tarifteki "sosyal yapı" ile kalkınma kavramında değişme "fail"i olarak gösterilen ve kabul edilen "sosyal yapı" aynıdır. Seers and Joy (1971), Lewis (1963), Zanden (1975) ve Johns (1979) gibi yazarlar da "sosyal yapı" ile aynı şeyi kastetmektedirler.

Kavramı ve tarifini daha çok açıklığa kavuşturmak için "sosyal yapı" derken anlatılmak istenen unsurların en belli başlılarını şöyle sıralayabiliriz.

1- Grupların demografik özellikleri;
2- Fiziki yapı şartları;
3- Grupların kültür özellikleri;
4- Ekonomik sektörlerin durumları;
5- Sosyal tabakalaşma şekli;
6- Sosyalleşme;
7- Teknolojik durum.

Aslında "sosyal yapı"yı parçalara ayırmak bilimsel açıdan yanıltıcı olabilir. Çünkü hiçbir tasnif bütün parçaları ihtiva edecek teferruatta olamaz. Mutlaka, bazı parçalar, cüzler tasnif dışında bırakılır. Sosyal yapının, bir "sistem" bütünlüğüne sahip olması bakımından, bir bütün olarak ele alınması icap eder. Bu açıdan hareketle Parsons ve Merton "sosyal yapı"yı "sosyal sistem" olarak tarif etmişlerdir. (1973) Bu sebeple, bu incelemede, "sosyal yapı" bir "sosyal sistem" bütünlüğünde ele alınmış, değişme de bu "sistem bütünlüğü"ndeki "değişme" olarak kabul edilmiştir. Bu tür yaklaşım Meier'in "kalkınma" tasnifiyle de uyum göstermektedir. Meier "kalkınma"yı, "sosyal sistemin bir bütün olarak yükseltilmesi, bir üst düzeye çıkartılması" şeklinde tarif ediyor. (1976) Bu tarifle "değişme" kavramı da dolaylı olarak verilmektedir. Meier "değişme"yi "bir üst düzeye çıkartılma" manasına almaktadır; yani bu çerçevede "değişme" olumlu bir olay olmakta ve istenen, arzu edilen bir istikamete yöneliş olarak belirmektedir. Kalkınmanın diğer tariflerinde de "değişme" ile ima edilen ve beklenen

hep "olumlu" olmaktadır. Bu normatif ima çoğu zaman gerçeklikle bağdaşmamakta ve "kalkınma"nın hem "büyüme"; hem de "değişme" unsurlarındaki yeni şekillenmenin olumsuz olduğu görülebilmektedir. Bir bakıma, gelişmekte olan ülkelerin en başta gelen sıkıntısı da bu olmaktadır. "Değişme" normatif ima çizgisinde gerçekleştiğinde pozitif bir sonuç elde edilecek ve "kalkınma", "sosyal yapı"yı bir sistem bütünlüğünde istenilen düzeye, "Meier Düzeyi"ne çıkarmış olacaktır. Bu açıdan bakıldığında sosyal değişmenin, sistemin tamamını içine alması da gerekmez. Sosyal sistemin tek bir unsurundaki, tek bir parçasındaki değişme bile rahatlıkla sosyal değişmelere yol açabilir. (Eröz, 1973)

Böyle olunca şehirleşmenin, sosyal yapı sürecindeki -buna kalkınma süreci de denilebilir- yeri ve önemi, tayin edici, belirleyici bir rol olarak ortaya çıkmaktadır. Şehirleşmenin bu rolünü daha iyi kavrayabilmek için şehirleşme kavramları üzerinde biraz daha teferruatlı olarak durmak ve kavram açıklamalarına berraklık getirmek ilerideki analizler bakımından hem aydınlatıcı, hem de gerekli olmaktadır.

III. ŞEHİRLEŞME KAVRAMLARI

Şehirleşme kavramları başlıca:

1- Şehir;
2- Şehirleşme;
3- Şehirlileşme;

olarak düşünülmelidir. Çünkü ancak bu üç kavramın anlam farklılıkları ile birlikte, birarada düşünüldüklerinde şehirleşme realitesinin gerçek boyutunu yansıtabilmektedirler.

Şehir denildiğinde akla a) İdari-demografik; b) Sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan iki ayrı tasnif gelmektedir.

a) İdari ve demografik açıdan: İdari açıdan şehir belli bir nüfus cesametine ulaşan yerleşme birimi olmaktadır,*

b) Sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan: bu açılardan bakıldığında şehir, sosyal hayatın mesleklere, işbölümüne, farklı kültür gruplarına göre organize edildiği; kurumlaşmaların yoğunluk kazandığı, karmaşık insan ilişkilerinin bütün bir günlük yaşayışını etkilediği yerleşme merkezi olarak tanımlanabilir. (Keleş, 1990; Mitchel, 1981, Hartman and Hunt, 1988)

Ekonomik bir olay olarak "şehirleşme" işgücünün tarım sektöründen diğer tarım-dışı sektörlere (sanayi ve hizmetler) transferi olarak tanımlanabilir."

Sosyolojik bir kavram olarak ise; "şehirleşme" "dar mekanlı" bir cemaat hayatından, "geniş mekanlı" bir cemiyet (toplum) hayatına geçiş ve bu ikinci yaşama şekline göre yeni "sosyal münasebetler"e ve bunun gerektirdiği "yeni teşkilatlanmalar giriş" olarak tasvir edile-

---

* Nüfus cesameti (yani idari) bakımından "şehir" tarifi için farklı ölçekler kullanılmaktadır. Mesela Türkiye'de Hamit Sadi Selen 3.000, Tümertekin ve Tunçdilek 5.000, Ernst Reuter ve Ruşen Keleş 10.000 nüfusu tercih etmişlerdir. İdari bakımdan DİE'nin (Devlet İstatistik Enstitüsü) tutumu ise nüfusu ne olursa olsun il ve ilçe merkezlerini "şehir" kabul etmektedir (Yavuz, Keleş ve Geray, 1978; Benedict, Tümertekin ve Mansur, 1974).
ABD İstatistikleri 2.500'den fazla nüfuslu olan yerleri şehir yerleşim birimleri olarak saymaktadır. (Horton and Hunt, 1988, 467)

bilir. (Goldthorpe, 1975; Bilgiseven, 1976) Aslında ikinci tarif dikkat edilirse, ekonomik tarifi de içinde taşıyan bir tariftir. Zaten "şehirleşme"yi tek bir açıdan görmek mümkün değildir. Philip Hauser'in (1972) dediği gibi:

"Şehir, sadece yeni bir ekonomik teşkilatlanma ve değişmiş bir fiziki çevreyi belirtmez; aynı zamanda insanın davranış ve düşüncelerine de tesir eden yeni bir değişik sosyal düzeni ifade eder. Şehirleşme, 'şehirli' diyebileceğimiz bir yaşama şeklini oluşturur beraberinde. Nüfusun ölçüsü, nüfusun yoğunluğu ve nüfusun hetorojenliği (farklılığı) sosyal münasebetin mahiyetini, derecesini ve sıklığını; dolayısıyla da sosyalleşmeyi ve bizzatihi insan tabiatını tayin eder. Yani sosyal yapıyı".

Hauser'in bu çok boyutlu şehir ve şehirleşme tanımı, bize şehirlileşme, şehirli olma adını verebileceğimiz bir üçüncü kavram ve sürecin söz konusu edilme gerekliliğini hatırlatıyor.

Bu kavramın ve sürecin Türkiye realitesinden kaynaklandığını ve benzer toplumlar için de geçerli olabileceğini vurgulamak gerekmektedir. Gerçekten de müteakip bölümde de zaman zaman detaylı olarak işlemeyi düşündüğümüz bir "şehirli", "şehirli olma", "şehirlileşme" olgusu ile karşı karşıya bulunuyoruz.

Köyden şehire doğru olan demografik hareketlilik, şehir dediğimiz bir fiziki mekan oluşmasını sağlasa bile; bu demografik hareketliliğin süjesi olan insan Hauser'in önemle üzerinde durduğu "yaşama şekli"ne adeta yabancı kalmakta ve "köylü" kimliğini sadece şehre taşımış olmakla kalmaktadırlar. Dolayısıyla "şehirli olma" "şehir-

lileşmenin" Türkiye realitesindeki asıl problematiği olarak görülmelidir.

Şunu bir kez daha vurgulamakta yarar var: Şehir, şehirleşme, şehirlileşme kavram ve olgularının sanayi devrimi ve onun ortaya çıkardığı "şehirleşme" arka planı ile birlikte değerlendirilmesi gerekir. Çünkü günümüzdeki "şehir yapısı" şekillenmesi sınai kaynaklı ekonomik faaliyetlerin sonucundan ve bu sebeple daha önceki şehirleşme olaylarından farklıdır.

Gerçekten de Goldthorpe'a göre ilk şehirleşme insanoğlunun gıda ihtiyacını garantiye almayı başardığı andan itibaren başlamıştır. (Goldthorpe, 1975) Ne var ki, bu şekilde başlayan şehirleşme çağdaş şehirleşme olayının gerisinde kalan, sosyal yapıyı fazla etkilemeyen bir özellikle görünmüştür. Zanden (1975) sanayi devrimi öncesi şehirlerinin en büyüklerinin bile ancak 5.000 ile 10.000 arasında bir nüfusa sahip olduğunu söylemektedir ki, böyle bir şehirleşmenin insan birikmesinin çok ötesinde olan ve bir sosyal sürece işaret eden "sınai şehirleşme"den ayrıldığı açıktır.

Sanayi devriminin başlattığı şehirleşme toplumdaki sosyal yapı dinamiklerini harekete geçirmiş ve bugünkü "gelişmişlik" ya da "kalkınmışlık" olgusunu hazırlamıştır. Böylece "tarıma dayalı köy toplumu" yapısı yerini "sanayi ve hizmetlere dayalı şehir toplumu yapısı"na bırakmıştır.

Nedir bu "tarıma dayalı köy toplumu yapısı" ve "sanayi ve hizmetlere dayalı şehir toplumu yapısı?" Peter H. Mann (1970) sorunun cevabını birbirinden farklı gibi

gözüken, ama aslında birbirini tamamlayan iki yaklaşım tarzında görmektedir. Bunlardan birincisi Sorokin/Zimmerman yaklaşımı; ikincisi ise Weber'in öncülüğünü yaptığı ve Duncan ve Reiss'in geliştirdikleri kantitatif yaklaşık (veya demografik yaklaşım) tarzıdır. Şimdi bu iki yaklaşımı daha yakından inceleyelim.

IV. SOROKİN / ZIMMERMAN YAKLAŞIMI

Sorokin ve Zimmerman "şehirleşme"yi köy ve şehir toplumlarının yapı farklılıkları ile izah etmekte; bu farklılıkları ise sekiz ana başlık altında toplamaktadırlar (Mann, 1970):

1- Meslek farklılıkları;
2- Çevre farklılıkları;
3- Cemaatlerin ölçek farklılıkları;
4- Nüfusun yoğunluğu;
5- Nüfusun homojenliği;
6- Sosyal farklılaşma ve tabakalaşma;
7- Mobilite (hareketlilik);
8- Sosyal ilişkiler sistemi;

Madde madde ve biraz daha yakından bakıldığında ise bu farklılıklar kendini şu özelliklerle göstermektedir:

1- Meslek farklılıkları: Köyde en baskın meslek hiç şüphesiz ki çiftçilik olmakta, bu aynı zamanda bütün aileyi kapsamaktadır. Oysa şehirde işbölümüyle beraber başlayan mesleki farklılaşmalar ortaya çıkmakta; imalat sanayii ve hizmetler, beraberinde yeni meslek kolları yaratmış bulunmaktadır. İlaveten şehir hayatında meslek bütün aileyi kapsamamakta, her aile ferdi başka mesleklere sahip olabilmektedir.

Yine tarımda aile mesleği olan çiftçilik, nesilden nesile intikal edebilmekte ve bu, "ev-iş bütünlüğü"nün devam ettiği bir çerçevede olmaktadır. Oysa şehirde ne "ev-iş bütünlüğü" kalmakta ne de "iş" ve "ev"den ekonomik ve sosyal bakımdan bağımsız nesilden nesile intikal eden meslek devamlılığı kalmaktadır.

2- Çevre farklılıkları: Köyde, bilindiği gibi tabiatın içinde toprakla haşır-neşir olma durumu söz konusudur. Çevreyle olan münasebet dolaysız ve yalındır. Buna karşılık şehirde tabii çevre ikinci planda kalmakta, insan elinin şekil verdiği bir çevre ile karşılaşılmaktadır. Ayrıca buradaki çevre, kavram olarak daha da geniş bir anlamı ifade etmekte; ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel boyutlar kazanmaktadır. Günümüzde çevre farklılığına bir de ekolojik bozulmanın yarattığı problemler eklenmiştir.

3- Cemaatlerin ölçek veya cesamet farklılıkları: Köylerde tabiatıyla küçük ve kapalı cemaatler bulunmakta, şehirde ise cesamet arttığı gibi "cemaat" olarak adlandırılan gruplaşma şekli de yerini "toplum", "cemiyet" dediğimiz sayıca daha fazla ve daha farklı bir gruplaşmaya terketmektedir.

4- Nüfusun yoğunluğu: Nüfusun yoğunluğunun köylerde daha az, şehirlerde ise daha fazla olduğu peşinen kabul edilmiş bir varsayım olmakla beraber, köy ve şehir farklılığının en çok göze batan özelliklerinden biridir. Gerçekten de aynı ülkede aynı zaman birimi içinde köy nüfus yoğunluğunun şehir nüfus yoğunluğundan daha düşük olduğu hep gözlenmektedir. Diğer bir deyimle

nüfus yoğunluğu ile şehirleşme doğru; köylülük ise ters orantılıdır.

5- Nüfusun homojenliği: Şehir nüfusu ile karşılaştırıldığında köy nüfusunun daha homojen (benzer) bir yapıya sahip olduğu, "cemaat" kavramının köy toplulukları için daha geçerli sayılmasıyla peşinen kabul edilmektedir. Sorokin ve Zimmerman bu noktadan hareket ederek sosyal ve fiziki bakımdan şehirlilikle homojenlik arasında ters bir orantının olduğunu öne sürmüşlerdir.

6- Sosyal farklılaşma ve tabakalaşma: Şehir herşeyden önce işbölümü demektir. İşbölümü ise sosyal farklılaşmanın ilk adımı. Bu adımla başlayan meslekler ve statüler farklılaşması, şehirde sosyal tabakalaşmayı oluşturan ve şehirleşme ile orantılı olarak da bu tabakalaşmayı yaygınlaştırıp derinleştiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

7- Mobilite (hareketlilik): Şehir hayatı demek zaten bir bakıma mobilite, hareketlilik demektir. Mekan, meslek ve diğer sosyal mobilite şekilleri şehirde en kesif bir biçimde yaşanmaktadır. Bu sebepledir ki, Sorokin ve Zimmerman şehirleşme ile sosyal mobilite arasında pozitif bir korelasyon görmektedirler.

8- Sosyal ilişkiler sistemi: Sorokin ve Zimmerman'ın da belirttikleri gibi şehir hayatı, köy hayatına nazaran çok daha sık ve karmaşık bir sosyal ilişkiler sistemi (ağı) sergilemektedir. Bunun izahı bir bakıma açıktır. Köyde, yani nüfusça küçük bir grup içinde yaşayan bir kimse elbette daha basit ve doğrudan ilişkiler içinde olacaktır. Bu ortamda gelişen ve serpilen sosyal münasebet-

ler çok uzun süreli ve samimi olacaktır. Oysa şehir hayatında, günlük yaşayışın her diliminde yeni yeni kimselerle karşılaşan bir kimse kendini kısa, kesik ve oldukça resmi, sathi ilişkiler içinde bulacaktır.

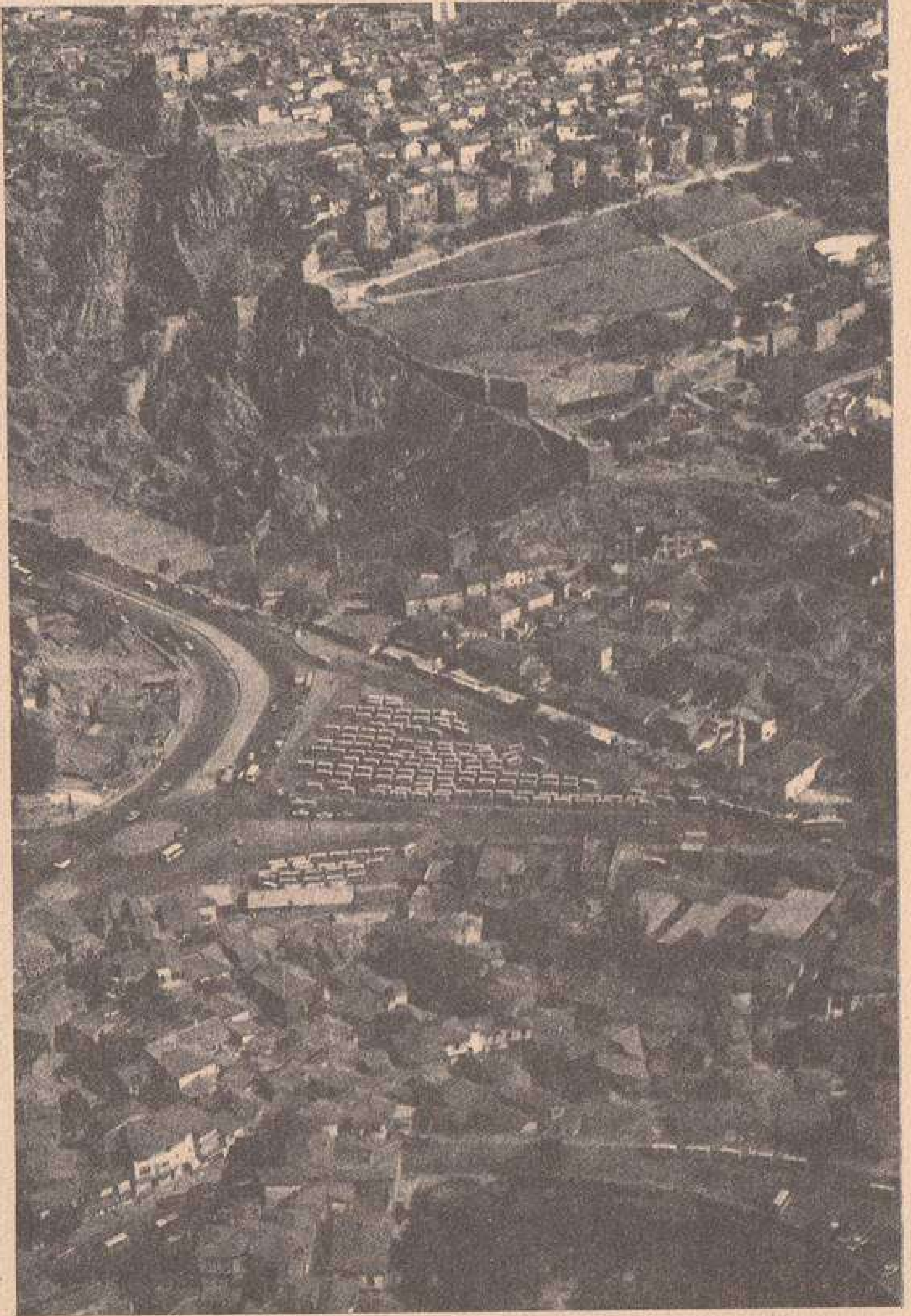
Yine şehirde, "tek-rol"lü münasebetler söz konusu olacaktır. Mesela 'postacı', 'tezgahtar', 'avukat', 'doktor', 'polis' vb. hep bu tek rolleri içinde girmiş olacaklardır. Oysa köyde 'çoban', 'muhtar' veya 'öğretmen' veya 'bakkal' sadece işlerinin belirlediği bu tek rolleriyle değil, köy hayatı içindeki bütün cepheleri, yani rolleri -aile reisi, komşu, akraba vb.- ile bilinecek ve sosyal münasebetlere de bu "çok rol"lü özellikleriyle girmiş olacaklardır.

Yukarıdaki izahlardan da görüldüğü gibi, Sorokin ve Zimmerman şehir ve şehirliliğin köyden ve köylülükten derin farklılıklarla nasıl ayrıldığını belli ölçülerle değerlendirmekte; şehirleşmenin ne gibi bir sosyal yapı değişmesini öngördüğünü açık seçik vurgulamaktadır.

Köylülükten uzaklaşma ve şehirlileşme hiç şüphesiz Raymond Williams'ın sözleriyle "..... organize edilmiş sosyal hayat"a geçişi işaretlemektedir. Bu anlamda, fiziki ikamet yerinin değişmesi, yani köy yerine şehirde yaşanılıyor olması, şehirleşme anlamını hiç mi hiç taşımamaktadır. Şehirli olma organize edilmiş sosyal hayatın içinde o organizasyonu bozmayacak ve/veya aksatmayacak şekilde yer almaya; bunun için de şehir hayatı organizasyonunu günlük hayata kusursuz olarak bütünleyebilmeye bağlıdır.

Buradaki kritik kavramın şehir hayatı organizasyo-

nu olduğu açıktır. Bu bölümdeki kavramların hepsinin şehir yaşayışını sınai bir çerçeveye oturttuğu hatırlanırsa şehirleşme, sanayileşme, kalkınma bağlantılarının nasıl kendiliğinden toplumsal yapı dokusunu belli bir karakteristikte şekillendirdiği anlaşılmış olmaktadır; ve şehirleşme, şehirli olma ancak bu kavramların yapısı ile gerçeklik kazanmaları oranında mümkün olabilecektir. Dolayısıyla yanlışsız şehirleşme ve şehirlileşmeyi bu bağlamda irdelemek gerekmektedir ki bunu yapmadan önce sosyo-ekonomik gelişmelerle ortaya çıkan şehirleşmenin açıklayıcı teorilerini ve tiplerini görmek gerekmektedir.

Köydeki yoksulluk ve ekonomik imkansızlık köylüyü şehirlere doğru itmekte; geçimlerini şehirlerde aramaya zorlamaktadır.

Bölüm-3
ŞEHİRLEŞME TEORİLERİ VE ŞEHİR TİPLERİ

Daha önceki sayfalarda yer yer belirtildiği gibi, şehirleşme hem sosyolojik, hem de iktisadi bir olay olarak eskiden beri her disiplinden bilim adamlarının ve düşünürlerin üzerine eğildikleri bir konu olmuştur. Buna rağmen denilebilir ki, şehirleşmeyi sosyolojinin ayrılmaz bir sahası haline getiren Alman sosyologu Max Weber'dir. Weber, Batı toplum yapılarını ve sanayileşme hadisesini incelerken "şehirleşme" üzerinde önemle durmuş ve meşhur "şehir tipleri" tipolojisi ile Batı toplumlarının yani günümüz gelişmiş ülkelerinin şehirleşme hareketlerine açıklıklar getirmeye çalışmıştır. (Bilgiseven, 1976) Bununla beraber, Max Weber'in "bürokrasi" veya "protestan dininin kapitalizme tesirleri" ölçüsünde bir "şehirleşme" teorisi veya modeli geliştirdiği söylenemez. Bu, tıpkı kalkınma kavramında olduğu gibi, ancak son çeyrek yüzyılda gerçekleştirilebilmiştir. Bunu biraz da II. Dünya Savaşı sonrasının sosyo-ekonomik gelişmelerine bağlamak yanlış olmaz. Çünkü 1945 sonrası gelişmeleri mahi-

yet ve özellik bakımından gelişmiş ülkelerdekilerden farklı bir "şehirleşme" olayına yol açmıştır.

Gerçekten de Batı'da sanayileşme döneminin başlangıç ve gelişme yıllarında "köyden kente göç", şehirlerdeki insan gücü ihtiyacına yakın oranlarda gerçekleşir, hatta bir bakıma bu ihtiyaçtan kaynaklanırken günümüzün gelişmekte olan ülkelerinde durum tamamen farklı bir özellik göstermektedir. Mesela 1950-1970 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerin şehir nüfusundaki artışın % 45-55'i köyden-kente göçlerle gerçekleşmiş; yine köyden kente göç eden bu insanlar da aynı süre içerisinde şehirli işgücünün % 55-65'ini meydana getirmiştir. (Colman & Nixson, 1978) Bu olaya dayanarak günümüz şehirleşmesini "insanların göçü" yerine "işgücünün göçü" şeklinde yorumlayan iktisatçı ve sosyologlar görülmektedir.*

Günümüzde köyden-kente göç, yani şehirleşme;

1- Tek yönlü göç;

2- Dönüşümlü (münavebeli) göç; ve

3- Dairevî göç

olmak üzere başlıca üç şekilde görülmektedir. (Ekin, 1971) Yakından incelendiğinde bu göç şekillerinin karakteristik özellikleri kısaca şöyle özetlenilebilir:

1- Tek yönlü göç: Tanımlamanın da ifade ettiği gibi tek yönde cereyan eden yani köyden-kente göç şek-

---

* Bu açıdan İngiltere'deki ilk şehirleşme hareketini açıklarsak, bu dönemde "enclosure movement" (çift çevirme, sınırlama hareketi) ile topraktan, köyden kopan aileler aile bütünlükleri içinde şehirlere göç etmişler ve hep birlikte şehrin ekonomik ve sosyal yapısına katılmışlardır. (Yalçın, 1976; Özgüven, 1977)

lidir. Milletlerarası Çalışma Teşkilatı'nın (MÇT) Brezilya, Venezüela, Irak vs. ülkelerde görüldüğünü söylediği bu göç tipi, klasik kentleşme yani sanayi devrimi şehirleşmesiyle benzer özellikler göstermektedir. Şunu hemen belirtmek icab eder ki bu tek yönlü göç, tarım-dışı sektörlerin istihdam genişlemesi kapasitesine bağlıdır. Eğer istihdam, gelen göçü massedebilecek büyüklükte ise, geriye göç zaten söz konusu olmayacaktır.

2- Dönüşümlü (münavebeli) Göç: Bu göç şeklinde, işgücü tarım sektörü ile endüstri ve hizmet sektörleri arasında gidip gelmekte, her seferinde değişen bir istihdam türü görülmektedir. Bu şekil göç, mevsimlik göçten daha farklı bir karakter göstermektedir. Çünkü bu göç şekli sadece tarımın az işçiye ihtiyaç gösterdiği durgun mevsimlerde değil, diğer mevsimlerde de olabilmektedir.

3- Dairevî göç: W. Elkan Doğu Afrika üzerinde yaptığı araştırmalarında farklı bir göç tipinden bahsetmekte ve buna dairevî göç ("circular migration") adını vermektedir. (Elkan, 1973) Derek Byerlee de (1974) aynı kavramı benimsemekte ve Afrika'daki göçün karakteristik özelliği olarak "dairevî göç akışı"ndan (circular stream of migration) bahsetmektedir. Byerlee'ye göre Afrika'da, köyünden maden ocaklarına, büyük çiftliklere (plantasyonlar) veya fabrikalara gelen insangücü (erkek işgücü) burada 2-5 yıl kalmakta sonra köyüne dönmekte; bir süre sonra yeniden şehre gelmekte ve böylece hayatı boyunca, 'dairevî' olarak bu göçü bir kaç kere yaşamaktadır. Bu tip göç şeklinde göç eden "geldiği köyü ile sıkı bilgileri muhafaza etmekte ve nihai olarak köyüne dönmektedir." (Byerlee, 1974)

Türkiye açısından Avrupa ve diğer dış ülkelere olan işgücü akımı tam anlamıyla "dairevî göç" şekline uymaktadır. Köyden-kente göçün yani şehirleşmenin yukarıda kısaca incelediğimiz şekilleri muhakkak ki ülke şartları ve toplum yapıları ile irtibatlı olarak böyle bir farklılık göstermektedir. Yine de şekil farklılıkları ne olursa olsun, "köyden-kente göçü" oluşturan faktörler eş benzerliklere sahiptirler. Bu temel noktaya dayanarak geliştirilen kentleşme teorileri ve modelleri göçün şekil farklılıklarını da ikinci plana atarak aslî faktörler üzerinde durmaktadır.

III-I ŞEHİRLEŞME TEORİLERİ

Öne sürülen çeşitli teori ve modeller arasında akademik literatürde en çok tartışılan ve üzerinde durulan başlıca dört teori veya model bulunmaktadır:

A) İtme Teorisi;
B) Çekme Teorisi;
C) Lewis Modeli (Teorisi); ve
D) Todaro Modeli (Teorisi).

Hemen belirtmek gerekir ki bazen son iki modelin ilk iki teori içinde, bunlardan da ikincisi, yani çekme modeli içinde mütalaa edildiklerine rastlanılmaktadır.

Bir de bu dört teoriye "iletici güçler" teorisini ekleyenler bulunmaktadır. (Kartal, 1078; Keleş, 1972 ve 1990) Fakat genel haberleşme ve ulaşım olarak kastedilen "iletici güçler" tali faktörler olarak kabul edilebilirler. Bizce de iletici güçler birer hızlandıran fonksiyonu görmekte ve zaten varolan süreci daha da hızlandırmış olmaktadırlar.

I. A) İTME TEORİSİ

Bu teoriyi savunan sosyal bilimciler günümüz şehirleşmesinde en etkili faktörlerin köydeki geçim ve yaşama şartlarından doğduğunu belirtmektedir. Köydeki yoksulluk ve ekonomik imkansızlık köylüyü kır alanlarından şehirlere doğru itmekte (push); onları geçimlerini şehirlerde aramaya zorlamaktadır. Bu genel faktörler daha yakından incelenirse, itici faktörler olarak şöyle bir sıralama yapılabilir: (Ekin, 1971; Keleş 1990; Meier, 1976)

a) Nüfus baskısı;
b) Yetersiz ve kötü dağıtılmış toprak;
c) Gizli işsizlik;
d) Eksik istihdam;
e) Düşük prodüktivite;
f) Zirai mekanizasyon;
g) Mevsim dışı iktisadi faaliyetlerin mevcut olmayışı;
h) Tabii afetler;
ı) Eğitimle artan seyyaliyet;
i) Kan davaları; ve
k) Tarım arazisinin özellikleri, iklim şartları ve erozyon.

I. B) ÇEKME TEORİSİ

Bu teoriye göre, günümüzde şehirleşme ve köyden kente göç, şehirlerdeki imkan ve fırsatların çok cazip olmasından kaynaklanmaktadır. Gerçi köy, yukarıda belirtilen bir çok mahrumiyetler ve yokluklar içindedir. Bu yokluklar ve yaşama güçlükleri, köy hayatını çekilmez kılmaktadır. Ama köy hayatının 'çekilmez' olması aslın-

da kent hayatının çekici olmasındandır. Şehirdeki cezbedici faktörler ise sırayla şunlardır:

a) Köy-kent gelir farklılıkları;
b) Daha iyi ve ileri eğitim;
c) Şehrin cazibesi;
d) İş bulma ümidi;
e) Daha yüksek hayat standardı; ve
g) Ulaşım imkanları.

Bu noktada, diğer iki şehirleşme teorisine geçmeden önce, itme ve çekme faktörlerinin (teorilerinin) "dairevî göç" olayında tersine bir tesir rolü sergilediklerini belirtmeliyiz.

Afrika örneğini ve Türkiye'de de dış göç vakıasını incelersek "dairevî göç"ün "geriye-dönüş" safhasında köyün, "çekici" rolü, şehrin de "itici" rolü üstlendiğini görüyoruz. "Dairevî şehirleşme" hareketinde köyün çekişi başlıca şu noktalarda olmaktadır:

a) Hasat ve ekim faaliyetleri;
b) Aile bağları;
c) Güven hissi;
d) Kabileye, toprağa veya vatana bağlılık; ve
e) Küçük arazi mülkiyeti

Bu faktörlerin etkisinde kalan kimse şehirden tekrar köye dönmekte ve "dairevî göç" ilk halkasını tamamlamış olmaktadır. Tabii sadece köyün çekişi değil, şehrin itişi de bu sonucu oluşturmaktadır.

"Şehrin itişi" ise başlıca şu yedi faktörde kendisini göstermektedir:

a) Açık işsizlik;
b) Daüssıla;
c) Sosyal statü eksikliği;
d) Mesken (konut) problemi;
e) Vasıfsız işçi oluş;
f) Endüstri istihdamında güvensizlik; ve
g) Çalışma disiplininden hoşlanmama.

Bu açıklamadan da görüldüğü gibi, "yerleşme birimleri" ve "ekonomik faaliyet mekanı" olarak köyler ve şehirler farklı zaman boyutları içinde farklı roller oynayabilmektedir. Fakat bunu özel durumlar olarak kabul etmek ve gelişmekte olan ülkelerin şehirleşme tecrübelerinin aslında köyden-kente doğru olduğunu tekrar vurgulamak yerinde olacaktır.

I. C) LEWİS MODELİ

Tanınmış İngiliz iktisatçısı Sir W. Lewis, 1954, 1958 ve 1972 yıllarında yazdığı bir dizi makale ile "Sınırsız Emek Arzı ile Kalkınma" modelini geliştirmiş ve bununla haklı bir ün kazanmıştı.

Literatürde düalist (ikili yapı) model* olarak da adlandırılan Lewis'in modelini iki yarı boyutta görmek gerekir. Birincisi, Lewis bu model ile gelişmekte olan ülkeler için klasik iktisat teorisi çerçevesinde yeni bir kalkınma stratejisi teklifinde bulunmaktadır. İkincisi, Lewis

* Azgelişmiş ülkelerin geri kalmışlığını izah eden teoriler içinde "düalist teoriler" önemli bir yer tutmaktadır. Meier "düalizm"i başlıca "sosyal düalizm" ve "teknolojik düalizm" olarak ikiye ayırmakta ve Lewis modelini ise yine düalizmin spesifik bir şekli olarak aynı bölümün bir alt-kısmında incelenmektedir. (Meier, 1976)

kendi stratejisinin dayanaklarını açıklarken köyden-kente göç, yani şehirleşme olayına da ışık tutmakta, olayı daha derin olarak aydınlatmaktadır.

Lewis'e göre gelişmekte olan ülkeler için sanayileşmenin ve dolayısıyla da kalkınmanın yolu tarımsal kesimin bünyesinde bulunan "sınırsız emek arzı"nı (unlimited supplies of labour) sanayie kaydırmak ve sanayi kesiminde istihdam etmekten geçmektedir. Bunun için de tarımdaki "gizli işgücü" veya "işgücü yığını"nın (labour pool) sanayie transferi gerekmektedir. Bu nasıl olacaktır? Lewis, transferin şehir ücreti ile köyde kazanılan geçimlik ücret (subsistence wage) arasındaki fark saikiyle gerçekleşeceğine inanmaktadır. Diğer bir deyimle şehir ücretlerinin, köy ücretinden fazla olması köylüyü kente çeken en önemli faktör olacak; bu "fark ücretin" veya "fark gelirin" tesiriyle, köylü, tarımdaki işini bırakıp şehirdeki sınaî işgücü ordusuna katılacaktır.

Lewis'in köy-şehir ücret farkı (daha doğrusu tarım kesimi - sanayi kesimi ücret farkı) üzerinde durması bazı yazarlarca Lewis modelinin "çekme (pull) modeli" içinde kabülüne yol açmıştır. Ne var ki ister "çekme modeli" içinde, isterse kendi başına müstakil olarak incelensin, Lewis modeli şehirleşme olgusunu tam bir açıklıkla izah edememiştir. Zaten Lewis tabii olarak ortaya çıkan bir şehirleşme hadisesini izah için değil; devlet eliyle böyle bir sonucun nasıl oluşturulabileceğini izah için modelini geliştirmiştir. Bu cepheleriyle Lewis modeli, devletin kalkınmak için bazı zorlayıcı metodları da tatbik ederek uygulayabileceği bir politika olmaktadır. Bu yönüyle de toplumların tabii gelişimleriyle çelişmektedir.

Denebilir ki, Lewis modeli köy-şehir ücret farklılığı gibi önemli bir güç faktörüne dikkatleri çektiği için oldukça önemli fakat bir çok bakımlardan da eksiktir. İşte bu inançladır ki Todaro, 1968 yılından itibaren yazdığı bir dizi makale ve araştırmayla yeni bir model oluşturmaya çalışmıştır.

I. D) TODARO MODELi

Todaro işe Lewis'in ikili yani düalist yapı hipotezini kabul ederek başlamaktadır. Todaro'ya göre de biri "kır" (tarım) diğeri "şehir" kesimi olmak üzere iki kesim vardır. İşçi akımı tarımdan sanayie, diğer bir deyimle köyden kente olmaktadır. Yalnız Todaro bu göçü harekete geçiren sebepler noktasında Lewis'ten oldukça ayrılmaktadır.

Todaro'ya göre, köydeki işgücünü şehre çeken faktörler iki ayrı unsur halinde ortaya çıkmaktadır.

Bunlar:
a) Beklenen, ümid edilen gelir farkı;
b) Göç edenin şehirde iş bulabilme ihtimalidir.

Todaro'nun ümid edilen gelir farkı Lewis'in ücret farkından temelde ayrılmaktadır. Çünkü Todaro ücretleri aşan bir gelir kavramından bahsetmektedir. Köylüyü şehre çeken de basit bir ücret farkı değil, toplam gelirlerdeki beklenen, ümid edilen farktır. Gerçekten de köyden kente bu "ümit"le gelinmektedir. Köylüyü kente çeken şehir ücretinin köy ücretinden daha yüksek oluşu değil, şehirde kendisinin elde edeceği gelirin, köyde elde edebileceği bütün gelirler toplamından daha yüksek olma ihtimali ve ümididir.

Todaro modelinde ikinci önemli "çekici" faktör ise göç edenin şehirde, şehir kesiminde "iş bulma ihtimali"dir. Todaro'nun "göç edenin şehir kesiminde iş bulma ihtimali" dediği bu ihtimal modelde kritik bir yer tutmaktadır. Çünkü göç eden bu "ihtimalin" etkisiyledir ki kente gelmekte; önce kendisine geçici bir iş (enformel sektörde) bulmakta; daha sonra sanayi sektöründe devamlı bir iş bulup orada kalmaktadır.

Görüldüğü gibi Todaro modelinde göç eden kimse, "hesaplı" davranan "akılcı" (rasyonel) bir kimse olarak kabul edilmektedir. Denebilir ki, Todaro modelinin en zayıf noktasını bu varsayım teşkil etmektedir. Bununla beraber, Todaro modelinin Lewis modelinden ve diğer tek taraflı "itme" ve "çekme" modellerinden daha gerçekçi olduğu söylenebilir. Gerçekten de göç etmek isteyen bir kimsenin sadece gelir farkına dayanarak böyle bir teşebbüse girmesi beklenemez. Bir iş bulup bulamıyacağı hususu en az onun kadar ağır basar. Bütün bu gerçekçiliğe rağmen, en doğrusu Todaro modelini ayrı bir model olarak değil; fakat diğer modelleri tamamlayan bir model olarak görmektir.

Aslında bu modellerin ayrı ayrı genellendirilmeleri de yanlıştır. Her ülkenin kendine özgü şartları düşünüldüğünde bir, bir kaç veya bütün modellerin aynı anda geçerli olduğu görülebilmektedir. (Colman & Nixson, 1978) Ayrıca zaman faktörünün ve gelişme sürecinin bilhassa ilk yıllarında köyün itişinin, şehirlerin çekici kuvvetinden daha etkili olduğu söylenebilir.

III - 2 ŞEHİR TİPLERİ

Yukarıdaki bölümde anlatılan şehirleşme teorileri ve modelleri tarihi gelişme sürecinde, köyden-kente göç olgusunu incelemede gerçekten faydalı tahlil araçları olmaktadırlar. Bunu tamamlayan bir inceleme yaklaşımı olarak bir de "şehir tipleri" yaklaşımı bulunmaktadır. Bu bölümün başında temas ettiğimiz Weber tipolojisi böyle bir yaklaşım şekli, hatta bunun ilk örneğidir.

Weber'in şehir tipolojisinden başka Zanden ve Burgess'in şehir tipolojileri de şehirleşme teorilerinde önemli bir yer tutmaktadır.

2. A) WEBER'İN ŞEHİR TİPLERİ

Weber'e göre başlıca üç şehir tipinden bahsedilebilir: *

a- Tüketici (müstehlik) şehir;
b- Üretici (müstahsil) şehir; ve
c- Ticaret şehri.

İlk şehirleşme dönemleri için geçerli olan bu tipolojiyi günümüz şehirleşmesine uygulamak pek doğru sayılmaz. Hakikaten de sanayi devriminin günümüze kadar uzanan teknolojik gelişmeleri karşısında bir ihtisaslaşma eğilimi gösteren bu çeşit tipleri çok yönlü şehirler haline gelmişlerdir.

Bu tipolojiden oldukça farklı olan, fakat gelişme ve süreçlerine daha sıhhatli olarak uyan bir başka tipolojiyi Zanden vermektedir.

---

* Weber'in bu tipolojisi için Bilgiseven (1976).

2. B) ZANDEN'İN ŞEHİR TİPLERİ

Zanden başlıca üç şehir tipinden bahsetmektedir:

a- Sanayi öncesi şehir;
b- Sanayi merkezi şehirler; ve
c- Metropoliten şehirler.

Bu şehir tiplerinin bariz karakteristiklerini özetlersek:

a- Sanayi öncesi şehir (type preindustrial city): Zanden 1800'lere kadar olan şehirleri Sjober'e dayanarak "sanayi öncesi şehir" olarak nitelendirmektedir. (Zanden, 1975) Bu şehir tiplerinde ticaret ve küçük zanaatler görülmekle beraber, birçok faktör şehrin sağlıklı gelişmesini engellemektedir. Bunlar,

1- İlkel bir ulaştırma sistemi;
2- Güvensizlik ve savaş;
3- Kötü sağlık şartları ve hastalıklar;
4- Köylünün toprağa bağlanmış olması ya da sınırlı göç.

Zanden'e göre bu sebeplerle sanayi öncesi şehirler ne sosyal ne de ekonomik bakımdan fazla bir varlık gösterememişlerdir. Yine de bu şehirler, bugünkü "şehir tipi"nin bir prototipi, nüvesi olarak görülebilir.

b- Sanayi merkezi şehirler (the industrial-urban center): Bu şehir tipi önceki bölümlerde sık sık temas ettiğimiz, sanayileşmenin getirdiği şehir tipidir. Sanayi öncesi şehirlerin gelişmesini engelleyen faktörler sanayileşmeyle birlikte ortadan kalkınca, şehirlerdeki sosyal ve ekonomik yapı büyük bir değişme göstermiş ve fabrika

sisteminin şekillendirdiği yeni bir şehir tipi ortaya çıkmıştır. Bu şehir tipinde sanayi, şehrin "merkez" fonksiyonu görmesini sağlamakta; bütün faaliyetler "sanayi merkezi"nin etrafında sürdürülmektedir.

c- Metropoliten şehir (the metropolitan city): Zanden metropoliten şehri, sanayi merkezi şehirlerin yani teknolojik buluşların tesiriyle bir kaç sanayi merkezi şehri bünyesine alarak büyümesi olarak tarif etmektedir. Metropoliten şehir, sadece büyümüş bir sanayi merkezi şehri olmamaktadır. Bazen bir bölge, bazen de bütün bir ülke çapında her manada bir "merkez" şehir olmaktadır. Metropoliten şehrin bir başka özelliği de banliyölerle kuşatılmış bir şehir olmasıdır.

2. C) BURGESS'İN ŞEHİR TİPLERİ

Burgess'in şehir tipleri günümüzde en çok benimsenen ve şehirleşme tahlillerinde en çok kullanılan tipolojilerden birisidir.*

Aslında Burgess'in geliştirdiği ve üzerinde durduğu tek bir şehir tipi ve teorisi vardır. O da Chicago şehrinin incelenmesi ile geliştirilen "Tek Merkezli Halkalar Tipi Şehir" (Concentric circle) tipidir. Burgess'in bu incelemesi ve teorisi yeni araştırmalara ilham vermiş ve daha sonraki yıllarda Homer Hoyt "Çok Kesimli Şehir Tipi" (sectors); C.D. Harris ve E.L. Ullman da "Çok Merkezli Şehir Tipi" (multiple nuclei) teorileriyle yeni

---

* Burgess tipolojisini, Sorokin-Zimmermann yaklaşımı ile birlikte İngiliz şehirleşmesine uygulayan Peter H. Mann ve bu tipolojiyi günümüz şehirlerinin "büyüme kalıplarına" uygulayan Zanden bu arada sayılabilir. Gerek Mann gerekse Zanden için yukarıda adı geçen eserlere müracaat edilebilir.

bir şehir tipolojisinin oluşmasını sağlamışlardır. (Zanden, 1975; Mann, 1968) Bu bakımdan bu yeni tipolojiye Burgess tipolojisi demek yanlış olmayacaktır. Burgess tipolojisindeki şehir tiplerini yeniden sıralarsak:

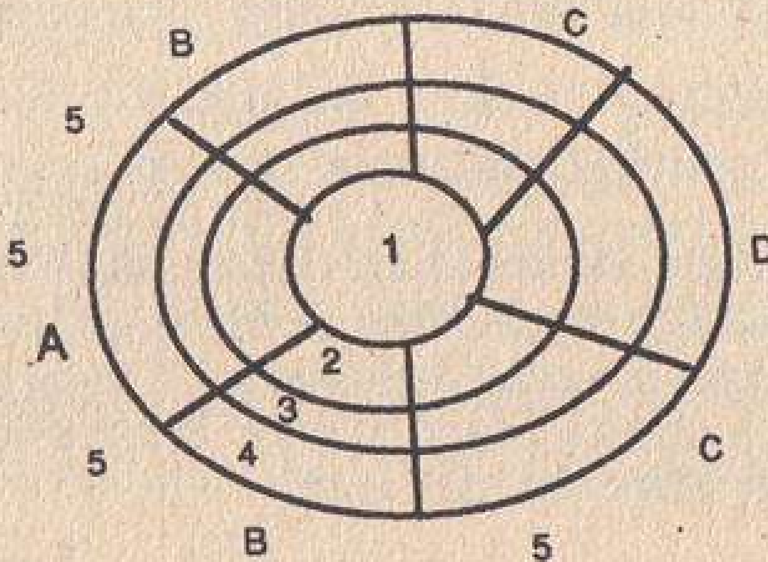
a- Tek merkezli halkalar şehri;

b- Çok kesimli şehir tipi; ve

c- Çok merkezli şehir tipi.

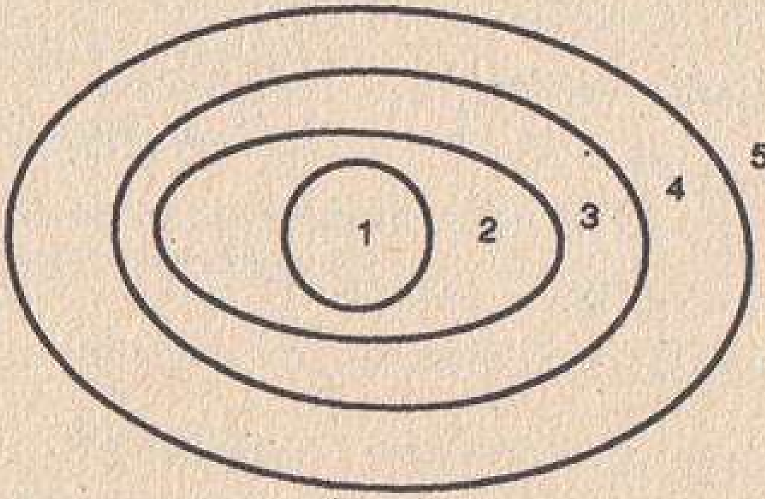
Bu şehir tiplerinin en başta gelen hususiyetleri ise aşağıdaki şekilde özetlenilebilir:

a- Tek Merkezli Halkalar Tipi (Concentric Circle): Bu şehir tipinde, şehir tek bir merkez etrafında çeşitli fonksiyonlar ifa eden bölgeler veya halkalardan meydana gelmiştir. Mesela en içteki (merkez) bölge veya halka "merkezi iş ve ticaret bölgesi"dir. Bunu saran "geçiş bölgesi" olup, mesela toptancılık ve hafif imalat bölgesi olarak görülebilir, bundan sonraki halka (bölge) alt sınıf oturma alanları (işçilere meskun bölge)dir. Bunu takip eden halkalardan birinde mesela ağır sanayi bölgesi, bir diğerinde şehir sınırlarına yakın ticaret bölgeleri; nihayet son halka da banliyöler olmaktadır. Bu şehir tipinde "bölgeler" merkezi halkalar şeklinde kuşattıkları için bu adla tarif edilmektedir.

1. Merkezi iş ve ticaret bölgesi
2. Geçiş bölgesi
3. İşçilerle meskun bölge
4. Sanayi bölgesi ve/veya iskan bölgesi
5. Banliyöler

A- Orta sınıf bölgesi
B- Alt orta sınıf
C- Muhtelif işçi kesimi bölgesi
D- İşçi sınıfı bölgesi
E- Seçkin bölge

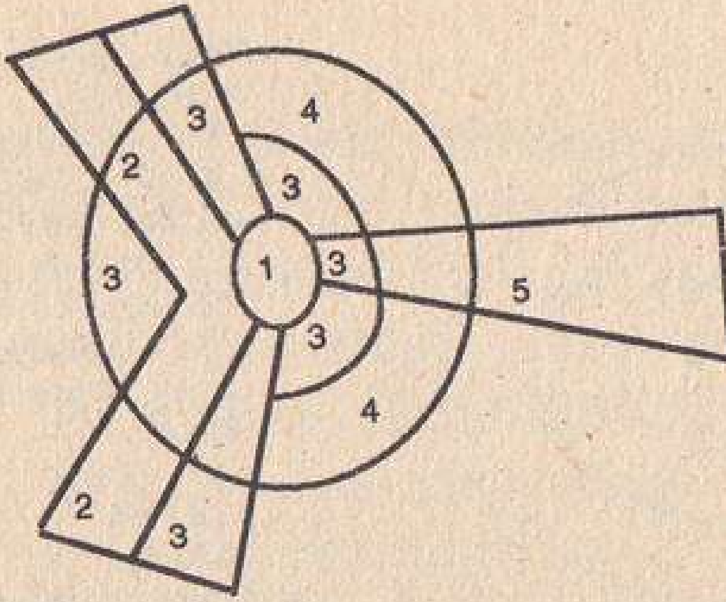

1- Merkez, İş ve Ticaret
2- Geçiş bölgesi
- Yeraltı dünyası
- Küçük Sicilya
- China-Town (Çin Kolonisi)
- Terkedilmiş kısımlar
3- İşçilerle meskun bölge
- Alman göçmenleri bölgesi
- İkinci-kuşak göçmenler
- Gettolar
4- Yerleşim mahalleri
- Eğlence merkezleri
- Oteller
- Michigan gölü
- Sınai tesisler
5- Banliyöler

Tek merkezli halkalar tipi şehri için örnek gösterilen Chicago'nun 1925'lerdeki durumu şekilde de görüldüğü gibi bu tip şehirleri bütün detaylarıyla sergilemektedir.

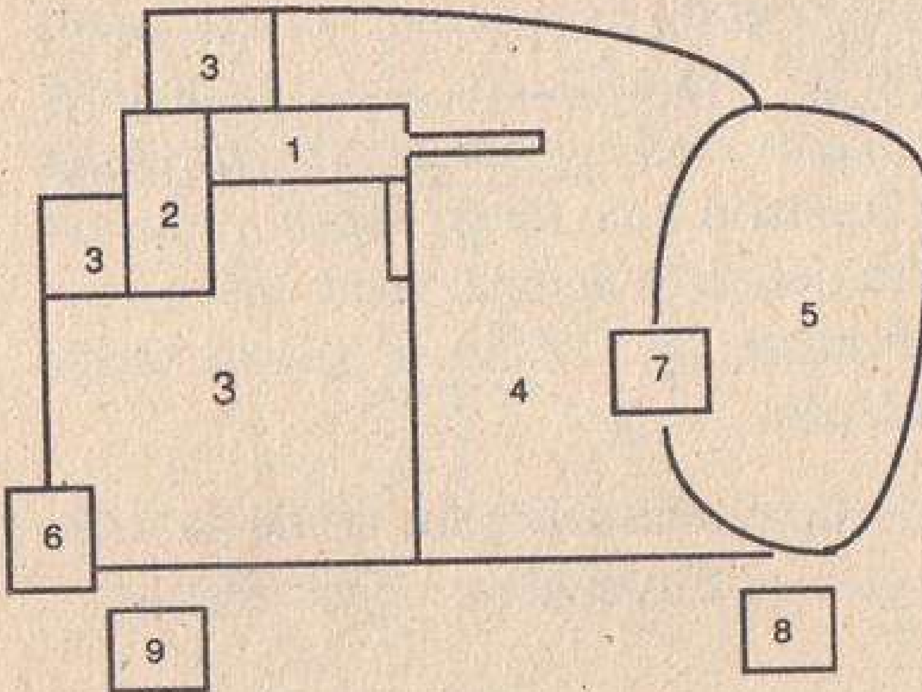
b- Çok Kesimli Şehir Tipi (Sectors Theory): Bu şehir tipinde gelişme bölgeleri merkezi halkalar şeklinde kuşatmamakta, fakat coğrafi alan içinde kısım kısım farklı yerleşme birimleri oluşmaktadır. Mesela, merkezi kısımda yine iş ve ticaret merkezi bulunmaktadır. Ama toptancılık ve hafif imalatın bulunduğu ikinci yerleşme birimi veya alt sınıfın oturduğu üçüncü kısım halka şeklinde şehri çerçevelemekte, ayrı kesimler halinde farklı mahallerde olabilmektedir.

Alenso bu şehir tipinin birinci şehir tipine nazaran az gelişmiş ülkelere daha çok uyduğunu söylemektedir.

1- Merkezi iş ve ticaret kesimi
2- Toptancılık ve/veya hafif imalat kesimi
3- İşçi kesimi konut bölgesi
4- Orta sınıf konut bölgesi
5- Seçkin kesim (banliyöler)

c- Çok Merkezli Şehir Tipi (The Multiple Nuclei Theory): Harris ve Ullman'ın geliştirdikleri bu teoriye göre, şehir tek bir merkeze değil, birden fazla merkeze sahip olmaktadır. Bir şehrin fiziki ve coğrafi konumunu da açıklayan bu şehirleşme tipinde Harris ve Ullman, şehri çeşitli ihtisaslaşma bölgelerine ayrılmış bir yerleşme birimi olarak düşünmektedirler. Bu şehir tipinde idari bölge ayrı, ticaret ve sanayi bölgeleri ayrı, eğlence bölgeleri ayrı, oturma/iskan bölgeleri ayrı, sağlık merkezleri ayrı olmaktadır.

1- İş ve ticaret bölgesi
2- Toptancılık ve/veya hafif imalat
3- İşçi sınıfı iskan yerleri
4- Orta sınıf iskan yerleri
5- Seçkin yerleşme yerleri
6- Ağır sanayi merkezi
7- Kent içi yakın ticaret merkezleri
8- Banliyöler-seçkin yerleşme merkezleri
9- Şehre yakın sanayi merkezleri

Şehir tiplerini taşıdıkları sosyo-ekonomik faaliyetlerin ağırlığına göre çeşitlendiren diğer bir tasnif türü ise bize i) kutsal dini şehirler; ii) askeri (garnizon) şehirler; iii) maden şehirleri; iv) liman şehirleri; v) siyasi başkentler; vi) tatil şehirleri; vii) ticaret şehirleri; viii) sınai şehirler; ix) kültür merkezi şehirler; x) tekno-siteler; xi) zincir şehirleri vb. tipleri vermektedir.

Bu bölümü tamamlarken şu belirlemenin altını çizerek tekrarlamak yararlı olacaktır: Şehirleşme teorileri ve tipleri hiç şüphesiz, bir süreci ve değişmeyi dikkate alarak değerlendirilmelidir. Bir taraftan, teoriler yeni açıklamalar ve bulgularla güçlendirilirken, şehir tipleri de değişmenin dinamiğinde farklılıklar ve gelişmeler gösterebilme istidadındadırlar. Bir sonraki bölümde bu iki önemli gerçek gözönünde tutularak Türkiye'deki şehirleşme olgusuna girilmektedir.

Bölüm-4
TÜRKİYE'DE ŞEHİRLEŞME

Şehirleşmenin tarihi gelişme sürecindeki seyri ve bu seyrin teorik izahları önceki bölümlerin konusu olmuştu. Bu bölümde şehirleşmenin, tabir caizse, Türkiye yansımasını tespit etmeye, anlamaya ve anlatmaya çalışacağız.Bunu yaparken üç kademeli bir inceleme tekniğine başvuracak, birinci kademede "Türkiye'de 1945-85 şehirleşme tecrübesi"ni; ikinci kademede "Türkiye'deki şehirleşme tipi"ni ve nihayet üçüncü kademede "Türkiye'deki şehirleşmenin kaynak ve sebepleri"ni konu edineceğiz.

1. TÜRKİYE ŞEHİRLEŞMESİ: 1945-1985

Türkiye'deki sosyo-ekonomik gelişmeler içinde "şehirleşme" olgusu oldukça yeni sayılır. İster ekonomik kavramla ifade edilsin (bir sektörden diğer sektörlere, tarımdan sanayi ve hizmet-işgücü transferi); isterse, sosyolojik olarak ifade edilsin (dar mekanlı cemaat hayatından, geniş mekanlı toplum hayatına geçiş) kentleşme 1950'lerde başlayıp gelişen bir olay olmuştur. 1950'lerin bu gelişmedeki önemini göstermesi bakımından tablo-1 ilgi çekici rakamlar sergilemektedir.

TABLO-1 : ŞEHİR VE KÖY NÜFUSUNDAKİ DEĞİŞME İNDEKSİ

Yıllar	Toplam Nüfus ('000)	Şehir Nüfusu ('000)	Köy Nüfusu ('000)	Toplam Nüfus indeksi 1945-100	Şehir Nüfusu indeksi 1945-100	Köylü Nüfusu indeksi 1945-100
1945	18.790	3.439	15.351	100.00	100.00	100.00
1950	20.947	3.872	17.075	115.5	112.6	111.2
1955	24.065	5.426	18.639	128.1	157.8	121.4
1960	27.755	7.308	20.447	147.8	212.5	133.2
1965	31.391	9.382	22.009	167.1	272.8	143.4
1970	35.667	12.806	22.861	189.9	372.4	148.9
1975	40.198	16.894	23.304	213.9	491.2	151.8
1980	44.736	19.645	25.092	238.1	571.2	163.5
1985	50.664	26.866	23.799	269.9	781.2	155.0

Kaynak: DİE, (YILLIKLAR 1973-1990) KELEŞ (1990), DPT (1989)

Yukarıdaki tabloyu yakından incelemeye başlamadan önce aşağıdaki basit tabloyu hareket noktası olması bakımından vermekte yarar var.

TABLO-2 : 1927 NÜFUS SAYIMI SONU

Yıl	Toplam Nüfus (milyon)	Şehirli Nüfus (milyon)	Şehirli Nüfus Yüzdesi
1927	13.6	3.3	24.2

Kaynak: Hershlag. 1968, s. 297.

Tablo-2'de de görüldüğü gibi, 1927 nüfus sayımına göre toplam 13.6 milyon nüfusun 3.3 milyonu şehirlerde yaşamaktadır ki, bu yüzde olarak ifade edildiğinde yüzde 24.2 gibi oldukça yüksek bir rakamı ifade etmektedir.

1945'e gelindiğinde (Tablo-5) 18.8 milyona çıkan toplam nüfus içinde şehir nüfusunun 3.4 milyon olduğu görülmektedir. Yüzde hesabına göre bu, yüzde 18.3 gibi bir rakam vermektedir ki, istatistiki eksiklikler ve yanılmalar dikkate alındığında dahi 1927-1945 arasındaki dönemin şehirleşme olgusu bakımından durgunluktan da öte bir gerileme gösterdiği sonucu çıkmaktadır ortaya. Oysa 1945-1985 arasında büyük "hareketlilik" sonucu şehir nüfusu 3.4 milyondan 26.8 milyona çıkmış, diğer bir deyimle, toplam nüfus içindeki payını yüzde 18.3'ten yüzde 53.0'e çıkarmıştır.

Tablo-1'in ortaya koyduğu en önemli sonuç şüphesiz şehir nüfusunun gerek toplam, gerekse kır nüfusundan daha hızlı bir artış göstermesidir. 1945-1985 arasındaki kırk yıllık dönemde toplam nüfus indeksi,

100.0'den 269.9'a; kır nüfusu indeksi 100.00'den 155'e; şehir nüfusu indeksi ise 100.0'den 781.2'ye yükselmiştir. Bu gerçekten ilgi çekici bir sonuçtur. Şehir nüfusu indeksi, toplam nüfus indeksinin iki mislinde de fazla bir artış hızı gösterirken, kır nüfusu toplam nüfusun çok altında kalmıştır.

Bu tablonun verilerinden şehirleşmenin "köydenkente göç" hareketinden kaynaklandığı hükmü çıkarılabilse bile, gerçek şehirleşme süreci yine de tam olarak aydınlatılmış olmamaktadır. Bu vetireyi tam anlayabilmek ve sebep-sonuç ilişkilerini daha sağlam temellere oturtabilmek için yeni bir tablonun düzenlenmesi yoluna gidilmiştir.

TABLO-3 : TÜRKİYE ŞEHİRLEŞME İNDEKSİ (1945-1985)

Yıllar	Şehir Nüfusu İndeksi 1945-100 (1)	5 Yıllık dönemdeki yıllık şehirleşme yüzdesi
1945	100.0	
1950	112.6	2.4
1955	157.8	6.9
1960	212.5	6.1
1965	272.8	5.1
1970	372.4	6.4
1975	491.2	6.1
1980	571.1	5.1
1985	781.2	4.3
1950-1988 Ortalaması		6.1

Kaynak: Tablo-1 DİE (YILLIKLAR)

Tablo-3'ün en açık bir şekilde gösterdiği gerçek, şehirleşme oranının 1950'den önce oldukça küçük bir rakam olmasıdır. 1945-1950 arasındaki % 2,4'lük hız ol-

dukça durgun bir sosyal ve ekonomik yapıyı ifade etmektedir. Tablo-3 ile ilgili ikinci önemli nokta, şehirleşme hızının en yüksek noktasına 1950-1955 arasında % 6.9'la vardığıdır. Bu dönemi takip eden ilk 5 yılda, yani 1955-1960 arasında şehirleşme hızı yine % 6'nın üstündedir. Daha sonraki dönemlerin yüksek hızları da dikkate alınırsa Türkiye'nin demografik yapısındaki köklü değişmenin ve şehirleşme yankılarının 1950'lerle başladığını söylemek hiç de yanlış olmaz.

Yukardaki tablolar ve onlara dayandırılan temeller Türkiye'deki şehirleşmenin bir "köyden-kente göç" sürecinde cereyan ettiğini ortaya koymaktadır. Türkiye'deki şehirleşmenin asıl kaynağını ve temel sebebini "iç göçler"in teşkil ettiği bir başka yöntemle de gösterilebilir. Bu yöntem "doğum yerlerinden başka yerlerde yaşayan nüfus"u hesaplamak ve incelemek metodudur. Doğum yerlerinden başka yerlerde yaşayan nüfusun Türkiye için yıllara göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

TABLO-4 : KÖYDEN KENTE GÖÇÜN DOĞUM YERİ DIŞINDA YAŞAYAN NÜFUS GÖSTERGESİ

Yıllar	Toplam Nüfus	Doğum Yeri Dışındaki Nüfüs (milyon)
1950	20.947	1.693
1955	24.065	2.508
1960	27.755	3.186
1965	31.391	4.569
1970	35.667	5.389
1975	40.198	5.403
1980	44.736	5.603

Kaynak: DİE Verileri (İstatistik Yıllıkları)

Tablo-4'ten de görüleceği gibi, doğum yerlerinin dışında yaşayanlar gittikçe artan bir sayı sergilemektedirler ki bu, Türkiye'deki şehirleşme hızı ile yakın bir paralellik göstermektedir.

Buraya kadar global olarak incelediğimiz Türkiye şehirleşme tecrübesinin mikro düzeydeki incelemesi şehirleşme trendini ve karekteristiklerini daha da açıklığa kavuşturacaktır. Tablo-5 bu tür bir tahlili içermektedir.

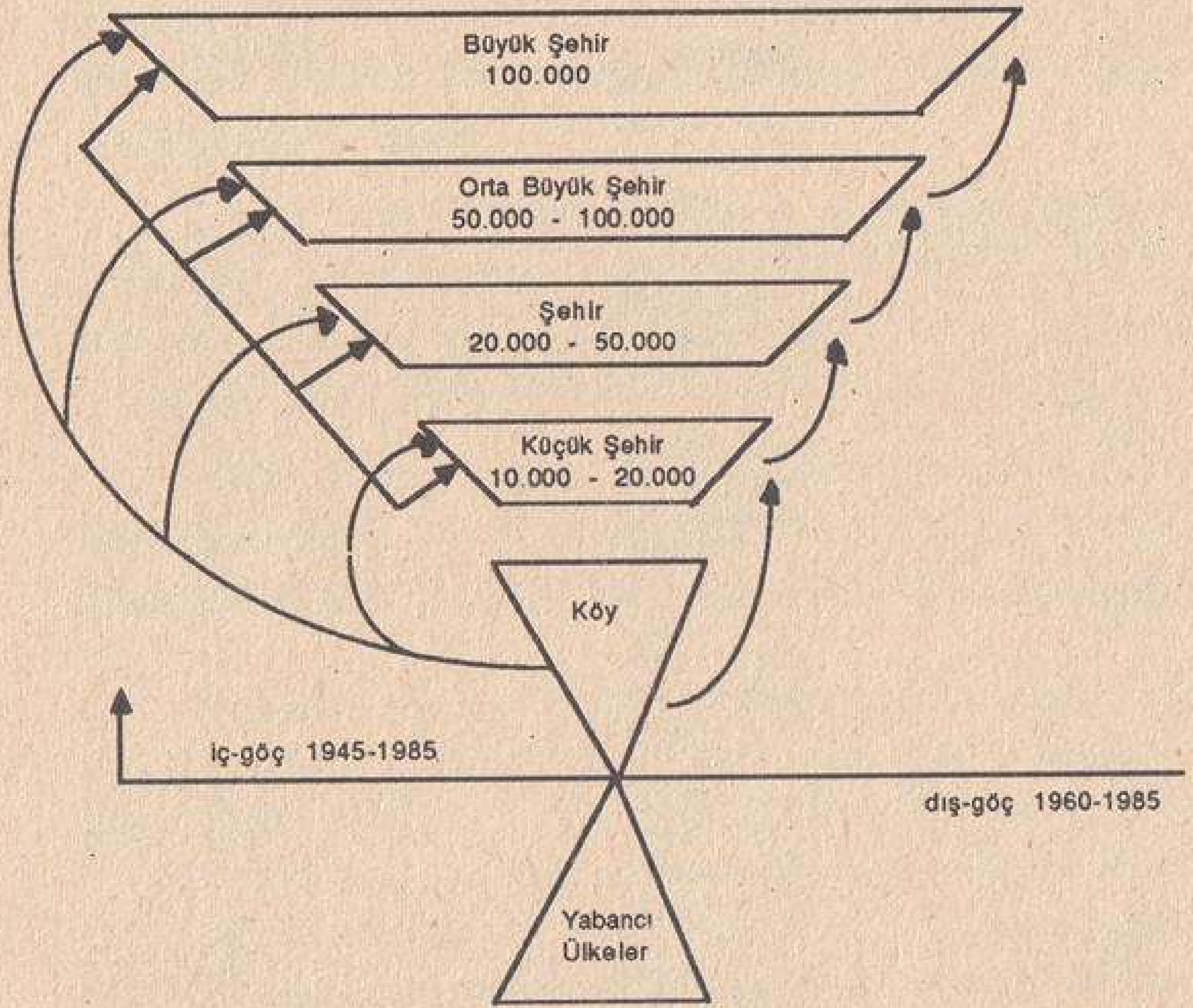
Tablo-5'de şehirler büyüklüklerine göre dört sınıfa tasnif edilmiştir. Bu tür analizlerde takip edilen bu tasnif şekli şehirleşme trendini tam yansıtma özelliğine sahiptir.

Tablo-5 Türkiye'deki şehirleşme trendi hakkında çok ilgi çekici sonuçları sergilemektedir. Tablodan görüleceği gibi 1945'te nüfusu 100.000'den fazla olan şehir sayısı sadece 4 idi. Bu rakam 1960'ta 9'a; 1970'de 20'ye, 1975 yılında 25'e ve 1985'te 53'e ulaşmıştır. Fakat, belki de bundan daha önemli olan bu şehir grubunun toplam şehir sayısı içindeki oranında görülen artıştır. Nitekim 1945'te nüfusu 100.000'den fazla olan şehirler, toplam şehir sayısı içinde ancak % 4 iken, bu oran 1960'da % 6.1, 1970'de % 8,7 ve 1985 yılında % 15'i bulmuştur. Bu trendin Türkiye'deki şehirleşme şekillenmesi içinde "büyük şehir" şehirleşmesinin ağırlıklı olarak önem kazandığını gösterdiği söylenebilir. Diğer şehirleşme hesapları da dikkate alındığında Türkiye'deki şehirleşme aşağıdaki şekil yardımıyla izah edilebilir.

TABLO-5 : ŞEHİR BÜYÜKLÜKLERİNE VE SAYISINA GÖRE ŞEHİRLEŞME TRENDİ 1945-1970

Yıllar	Şehir Büyüklüğü	Şehir Sayısı
1945	10.000- 20.000	58
	20.000- 50.000	30
	50.000-100.000	6
	100.000	4
Nüfusu 10.00'den fazla şehirler toplamı		98
1950	10.000- 20.000	61
	20.000- 50.000	30
	50.000-100.000	6
	100.000	5
Toplam		102
1955	10.000- 20.000	67
	20.000- 50.000	37
	50.000-100.000	11
	100.000	6
Toplam		121
1960	10.000- 20.000	69
	20.000- 50.000	52
	50.000-100.000	18
	100.000	9
Toplam		148
1965	10.000- 20.000	92
	20.000- 50.000	74
	50.000-100.000	18
	100.000	14
Toplam		198
1970	10.000- 20.000	117
	20.000- 50.000	72
	50.000-100.000	20
	100.000	20
Toplam		229
1975	10.000- 20.000	136
	20.000- 50.000	85
	50.000-100.000	24
	100.000	25
Toplam		270
1980	10.000- 20.000	141
	20.000- 50.000	92
	50.000-100.000	37
	100.000	41
Toplam		311
1985	10.000- 20.000	163
	20.000- 50.000	102
	50.000-100.000	46
	100.000	53
Toplam		364

Kaynaklar: DİE; İstatistik Yıllıkları-1977 ve 1979'dan faydalanılarak düzenlenmiştir.

Şekilde de görüldüğü gibi Türkiye'deki bütün göç hareketi iki önemli hareket veya akış şeklinde ortaya çıkmaktadır: Birincisi iç-göç hareketi, ikincisi dış-göç hareketi (yabancı ülkelere işçi akışı).

İç göç hareketi veya akışı ise birbirinden farklı iki eğilim olarak izah edilebilir.

1) Adım adım göç;
2) Doğrudan büyük şehre göç.

Birincisinde köyden kente göç edenler, en küçük şehirden başlayarak adım adım en büyük şehre akarken; ikincisinde, ara basamaklar geçirmeden doğrudan doğruya köyden büyük kente geçmektedirler.

1. A) GECEKONDULU ŞEHİRLEŞME

Türk şehirleşme tecrübesinin hiç şüphe yok ki en önemli karakteristiklerinden birisini, belki de birincisini "gecekondu" veya "gecekondulu şehirleşme" dediğimiz hadise teşkil etmektedir. Bu alandaki kısa gözlemler bile 1945 sonrasının "şehirleşme" sürecini gerçek yönüyle aydınlatmaya yetecektir. Böyle bir gözlem özellikle büyük şehir kentleşmesi açısından önem kazanmaktadır.

Gecekondu bilindiği üzere şehir kenar-semtlerinde kurulan fakat sosyal ve ekonomik bakımdan şehir hayatına (merkezine) bağlı bir yerleşme şeklidir. Kelime bir gece içinde yapılıp, inşa edilen ev manasında kullanılmaktadır. (Kıray, 1972, Yasa, 1972) Genellikle bu evler müsaadesiz, yani gayri kanuni olarak yapılır. Hiç değilse ilk bir kaç yılında bu böyledir. Evler ya hazine arazisine veya şahıs arazisine haber vermeksizin yapıldıklarından hiçbir teminata sahip değillerdir. Her an yıkılma veya çıkarılma korkusunun bulunması adeta "gecekondu"ların kaderi olarak bilinir. Gecekondu evlerinin bir diğer özelliği ise standartların altında bir yapı olmalarıdır. Çünkü bunlar en kısa zamanda, en ucuz malzeme ile yapılmışlardır. Gecekondular ilk defa, İkinci Dünya Harbi sonrasında başlayan sanayileşme hareketi ile birlikte ortaya çıkmışlardır. 1945'ten sonra şehirleşmenin çok hızlı boyutlara ulaşmasına paralel olarak "gecekondu" olayı da sürat kazanmış ve Türk sosyal yapısı bakımından çözül-

1945'ten sonra "gecekondu" olayı sürat kazanmış ve Türk sosyal yapısı bakımından çözülmesi zorlaşan ağır problemlere yol açmıştır.

mesi oldukça zorlaşan ağır problemlere yol açmıştır. "gecekondu" artık bir "kenar-semt yerleşme şekli" ol maktan çıkmış, Türk kalkınma meselesinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Zaten "gecekondular"ı mülkiyet hakkı, kiralama, ev sahipliği, arsa ve ev spekülasyonu, alış veriş merkezleri, eğlence yerleri, okulları v.s. ile şehir yapısından ayrı görmek mümkün de değildir. Gecekondularla, ilgili en eski resmi istatistikler 1955 yılına gitmektedir. Bu rakamlara göre gecekondu sayısı, nüfusu 10.000'nin üzerinde olan şehirlerde 1955'te 50 bin, 1960'ta 240 bin, 1965'te 430 bin 1970'de 600 bin, 1980'de 1.150 bin ve 1990'da 1.750 bin olmuştur (DPT, *Kalkınma Planları*, Keleş, 1990). Bu rakamların gerçeği tam olarak yansıtmadıkları düşünülse bile, ortaya çıkan tablo gerçekten ürkütücüdür. Bu gecekondularda yaşayanların sayısı 1990 yılı itibarıyla takriben 9 milyon civarında olmaktadır ki bu rakam toplam şehir nüfusunun üçte biri demektir. Türkiye şehirleşmesinin ne kadar yanlış bir seyir takip ettiğini gecekondu gerçeği apaçık göstermektedir. Gecekondulu yanlış şehirleşmenin bir diğer göstergesi de toplam gecekonduların % 70'inin dört büyük ilimizde (İstanbul, Ankara, İzmir, Adana) toplanmış olmasıdır. Bu demektir ki, hızlı şehirleşme hızlı gecekondulaşma ile atbaşı gitmektedir. 1950'lerde gecekondulara "geçici" bir olay olarak bakılıyordu. Bugün herkes "gecekondular"ın sabit ve devamlı bir problem olarak şehirleşmemizin yapısına yerleştiği, kök saldığı görüşünde. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının kabul ettiği ve müteakip her planda belli bir yer tutan bu görüşler, son VI. Beş Yıllık Kalkınma Planında da tekrarlanmakta ve süregelen, kronik bir şehirleşme çıkmazı hâlâ tutarlı bir çözümü beklemektedir.

2. TÜRKİYE'DEKİ ŞEHİRLEŞME TİPİ

Türkiye'deki şehirleşme olgusunu tam bir değerlendirme süzgecinden geçirebilmek için, Türkiye'deki şehirleşmenin hangi model ve tip gelişmesi içinde cereyan ettiğini bilmek gerekir.

Bu bakımdan gerek birinci bölümdeki Sorokin-Zimmermann yaklaşımı ve gerekse ikinci bölümdeki şehir tipleri alt-bölümü incelememize ışık tutucu olmaktadır.

Sorokin-Zimmermann yaklaşımı çerçevesinde Türkiye'deki şehirleşme hadisesine bakıldığında ayrı sekiz ana başlık altında şunları söylemek mümkündür:

1. Mesleki Farklılıklar: Türkiye'de de, Sorokin ve Zimmermann'ın öngördükleri gibi, şehirleşme şüphesiz meslek farklılıklarına yol açmaktadır. Yalnız bu meslek farklılıklarının sanayileşmeye dayalı bir şehirleşmede sanayileşme ile birlikte artacağı tabiidir. Türkiye'de şehirleşme, bir sonraki bölümde daha yakından incelenece- ği gibi, sanayileşme temelinden yoksun olarak başlamış, sonraki dönemlerde de sanayi bazına oturtulmayınca ortaya hızlı ve yanlış bir şehirleşme kalıbı çıkmıştır. Bu tip bir şehirleşmede ise köy-şehir meslek farklılığı Sorokin-Zimmermann'ın öngördükleri imalat sanayinden ziyade hizmet sektöründe ve özellikle enformal (marjinal) sektörde gerçekleşmiştir.

Türkiye'deki durumun bir diğer farklılığı da Türkiye şehirleşmesinde toprak sahibi çiftçilerin şehirlerde oluşması (absentéé landlord) ve bazı şehirlilerin tarım meslekleriyle iştigal etmeleridir.

2. Çevre Farklılıkları: Sorokin-Zimmermann'ın ikinci olarak üzerinde durdukları çevre farklılığı her türlü şehirleşme için geçerli olduğundan, Türkiye şehirleşmesinde de bu farklılık en açık biçimde karşımıza çıkar. Yalnız bir de bu farklılığın yol açtığı çevre problemleri vardır ki bunu ilerde ayrıca belirteceğiz.

3. Cemaatlerin Ölçek ve Cesamet Farklılıkları: Türkiye şehirleşmesinde "cemaat" gruplaşması yerini her ne kadar "cemiyet", "toplum" gruplaşmasına bırakıyor gibi gözüküyorsa da şehirleşmemizin "gecekondulu" bir karakter göstermesi köy cemaat hayatının, şehirlerde de sınırlı da olsa sürdürüldüğünü göstermektedir. Gerçekten de birçok "gecekondu" araştırması, gecekondu bölge ve mahallelerinin, gelinen köylere ve kırsal kesime göre kurulduklarını göstermektedir. (Yasa, 1972).

4. Nüfusun yoğunluğu: Şehirleşmenin tabii bir sonucu olarak ortaya çıkan nüfus yoğunluğunun Türkiye şehirleşmesinde de bariz bir özellik olduğu görülmektedir.

5. Nüfusun Homojenliği: Nüfusun homojen oluşu köylerde muhakkak ki çok daha fazladır. Ne var ki şehirlerde de uzun vadede bir homojen yapının gerçekleşmesi imkansız değildir. Türkiye'de bunu engelleyen:

a) Şehirleşmenin "gecekondulu şehirleşme"ye bağlı olarak ikili yapı göstermesi; ve

b) Kültür değişmesinin bir kültür boşluğuna yol açarak toplum bütünleşmesini daha da zorlaştırmasıdır. Her iki konu üzerinde de sonraki bahisler de uzun boylu

durulacağından burada daha fazla derine inilmeyecektir.

6. Sosyal Farklılaşma ve Tabakalaşma: Şehirleşmenin sosyal farklılaşma üzerindeki tesiri sadece iş bölümüne ve ekonomik faaliyetlere inhisar etmemekte; din grupları, siyasi temayüller, dil, milliyet gibi alanlarda da görülmektedir. Türkiye şehirleşmesinde Sorokin-Zimmermann'ın bahsettikleri sosyal farklılaşma ve tabakalaşma şekillerine ayniyle rastlanmaktadır. Türkiye'deki birçok toplum zıtlaşmasının kökünü de bunda aramak gerekecektir ki, bu konu üzerinde de yine ilerde durulacaktır.

7. Mobilite (hareketlilik) bakımından Türkiye şehirleşmesinin nasıl bir gelişme gösterdiği ayrı ve uzun araştırmaları gerektirecek bir muğlaklıkta görülmektedir. Gecekondulu bir şehirleşmenin gerek meslek gerekse mekan hareketliliğine fazla yer bırakmadığı en azından bu hareketliliği geciktirdiği kuvvetle gözlenmektedir. Ayrıca sanayileşme hızının yavaş olması ve yaygın olmayışı mobilite imkanlarını azaltıcı bir başka faktör olmaktadır.

8. Sosyal Münasebetler Sistemi: Sorokin-Zimmermann'ın önemle üzerinde durdukları sosyal münasebetler sistemi bütün boyutlarıyla Türkiye şehirleşmesinde de gözlenmektedir. Tek rollü sosyal ilişkiler yerini çok rollü sosyal ilişkilere ve bu çerçevede karmaşık bir görünüme bırakmaktadır.

Türkiye'deki şehirleşme, bu nevi yakın benzerlikleri bir önceki bölümümüzün temasını teşkil eden demografik yapı özelliklerinde de göstermektedir. İlgili kı-

sımlarda da belirtildiği üzere Türkiye şehirleşmesi, Duncan-Reiss'in demografik yapı tahlillerinin varsayımlarının çoğunu doğrulamaktadır.

Şehirleşme tipolojisi bakımından bizi asıl ilgilendiren ise,

a- Weber'in tipolojisi;
b- Zanden'in şehir tipleri; ve
c- Burgess'in şehir tipleri olmaktadır.

Weber'in ve Zanden'in şehir tipleri daha ziyade geçmiş şehirleşme tipleri olmaları bakımından, Türkiye şehirleşmesini izahta doğrudan bir model teşkil etmemektedir. Burgess'in şehir tipleri ise günümüz şehirleşmesini anlamak bakımından ortaya konulduklarından bu kısımdaki incelememiz için en doğru inceleme modelini teşkil etmektedirler.

Hatırlanacağı gibi Burgess'in şehir tipleri başlığı altında başlıca üç şehir tipi bulunmaktaydı:

a- Tek Merkezli Halkalar tipi;
b- Çok Merkezli Şehir Tipi;
c- Çok Kesimli Merkez Tipi.

Peter H. Mann'ın da belirttiği gibi şehir tiplerinin oluşmasında, herşeyden önce fiziki konum önemli bir faktör olmaktadır. Gerçekten de şehirler için yapılacak gelişme planlarında gözetilmesi gereken en mühim husus fiziki şartların durumu ve sınırlayıcı özellikleridir. Tabiatıyla bu şehirleşme tipi ancak "planlama" sözkonusu olduğunda geçerlidir. Oysa Türkiye şehirleşmesinin en eksik taraflarından birisi, hatta birincisi "şehir planlaması"

kavramının bilhassa uygulamada görülmeyişidir.

Türkiye'deki şehirleşmeyi karakterize eden en önemli özellik, muhakkak ki, bir "şehirleşme politikası"nın olmayışı, dolayısıyla da şehirlerin gelişme ve büyümelerinin belirli bir "plan"a oturtulamamış olmasıdır. Halbuki herşeyden önce şehirler için bir "optimal büyüklük" mevzuu bahistir. (Keleş, 1990) Önce bu "optimal büyüklük" tesbit edilecek, sonra da şehrin gelişmesi bu "optimal büyüklük"e göre planlanacaktır.

"Optimal büyüklük"le kastedilen "kente sağlanan kazançlarla hizmet maliyetleri arasındaki farkın en büyük olduğu kent büyüklüğüdür." (Yavuz, Keleş ve Geray, 1978)

"Optimal Büyüklük" hesapları, elbette ki mesela bir "sanayi şehri"ne göre başka, bir "üniversite şehri"ne göre başka olacak ve değişecektir. Bu bakımdan şehre kazandırılmak istenen hüviyet de ağırlık kazanmaktadır.

Daha rasyonel bir çerçevede şehirlerin gelişmesinin altı analitik ölçüye göre tesbit edilmesi beklenmektedir. Bunlar sırasıyla 1- Karakter, 2- Büyüklük, 3- Yoğunluk, 4- Doku özellikleri, 5- Merkezleşme eğilimleri ve, 6- Mekandaki genel dağılış biçimidir. (Keleş, 1972)

Türkiye şehirleşmesinde bu en basit kıstasların bile nazara alınmaması "Türkiye'deki şehirleşme tipi"ni adeta boşlukta bırakmaktadır. Buna rağmen yine de Burgess'in üç şehir tipiyle Türkiye'deki şehirleri karşılaştırmak incelememizi tamamlayıcı bir rol oynayacaktır.

Türkiye'de tek merkezli halkalar tipinde şehir tü-

ründen bahsetmek mümkün görünmemektedir. Gerçekten de Türkiye'de tek merkez etrafında çeşitli fonksiyonları ifa eden ve merkezi çepeçevre kuşatan "halka-bölgeler"in yeraldığı şehir bulunmamaktadır. Buna bir de son yılların gittikçe yaygınlaşan "organize sanayi bölgesi" uygulamalarını ilave ettiğimizde, Türkiye şehir tipinin "tek merkezli halkalar tipi"nden ziyade "çok kesimli şehir tipi" ile "çok merkezli şehir tipi"ne yaklaştığı görülür.

Türk şehir tipolojisinin tam bir prototipi olmasa bile en belirgin özelliklerini taşıması bakımından Bursa örnek seçilerek konumu ve gelişme seyri üzerinde durulduğunda, genel tipoloji ile ilgili bazı sonuçlara varmak mümkün görülmektedir.

Bursa şehrinin konumu ve gelişme karakteri üzerinde dururken belirtilmesi gereken ilk husus, Bursa'nın gittikçe bir "sanayi şehri" görünümü kazandığıdır. Gelişen sanayinin düzenli ve planlı olması düşünülmüş ve hiç olmazsa mevki (yer) bakımından nisbi bir başarı sağlanmıştır. Bunun sonucu sanayi tesisleri iki ayrı yer ve bölgede birikmeye başlamıştır. Böylece birincisi şehrin batısına düşen ve Mudanya yolu üzerinde olan iki sanayi kesimi meydana gelmiştir. Bunlara henüz pek yeni olan fakat gelişmesi sınırlı kalması beklenen Ankara yolunu ilave etmek mümkündür. Bu gelişmeye rağmen yine de sanayiin tamamen bu ayrılmış bölgelerde olduğu söylenemez. Bilhassa küçük sanayi şehir içindeki eski konumunu muhafaza etmektedir.

Sanayi tesisleri dışında, Bursa'da şehir tipolojisi-

nin belirlenmesi bakımından ikinci üzerinde durulacak kesim sağlık hizmetleri olmaktadır. Bilhassa son birkaç yıl içindeki gelişmeler sonucu gerek özel gerek kamu sağlık tesisleri şehrin batısında, Çekirge ve Acemler'de yığılma eğilimi göstermektedir.

Yerleşme bakımından "gecekondu"ların durumu da ayrıca ilgi çekici olmaktadır. Gecekondular her ne kadar hiç bir sınır tanımadan şehrin her tarafına yayılmış bir manzara arzediyorlarsa da yığılmanın belirli bölgelerde büyük oranlarda olduğu gözden kaçmamaktadır. Bu açıdan ovanın durumu herkesçe bilinen ve ifade edilen bir ibret sahnesidir.

Bursa'da üniversitenin muazzam bir kent-kampüs şeklinde şehrin belli bir yönünde (Görükle) planlanmış olması ile şehir tipolojisi daha da belirginleşmektedir.

Belirli yönlerde, belirli alanlardaki bu yerleşme şekli karşımıza, Burgess'den hareketle Homer Hoyt'un geliştirdiği ve ortaya attığı "çok kesimli şehir tipi"ni (sectors) Bursa için Türk tipi şehirleşmeyi yansıtan model olarak çıkarmaktadır.

Ankara, İstanbul, İzmir, Eskişehir, Kocaeli (İzmit), Adana gibi şehirlere de bakıldığında İstanbul hariç "çok kesimli şehir tipi"nin Bursa örneğinde olduğu gibi Türk şehir tipine en çok uyan şehir tipi olduğu görülmektedir. Bunlardan sadece İstanbul tam bir metropolitan şehir olarak hem "çok kesimli şehir tipi" hem de "çok merkezli şehir tipi"ni andırmaktadır.

Bu hususu kapatırken hızlı ve yanlış bir şehirleşmenin belli bir "Türk şehir tipolojisi"nin oluşmasını en-

gellediğini, ama bir şehir tipi olarak "çok kesimli şehir tipi"nin Türkiye'deki şehirleşmeyi daha yanlışsız yansıtabildiğini söyleyebiliriz.

3. TÜRKİYE'DEKİ ŞEHİRLEŞMENİN KAYNAK VE SEBEPLERİ

Şehre göç edip yerleşme, tesadüflerin tesiriyle ortaya çıkmadığına ve belirli bazı sebeplerden kaynaklandığına göre, bu sebeplerin kaynağına inmek ve şehirleşme hadisesini bu sebeplere dayanarak izah etmek gerekmektedir.

Şehirleşmeyi bu temel düşünceden hareketle ele alan ve inceleyen bilim adamlarının ortaya koydukları izah modellerini "şehirleşme teorileri" bahsinde görmüştük. Bu teorilere girmeden ve Türkiye tecrübesini bunların ışığında incelemeden önce Türkiye'deki köyden-kente göç şekli üzerinde bazı gözlemlerde bulunabiliriz.

Türkiye kır alanlarından şehirlere doğru olan göçler münavebeli göç (alternation movement) şeklinden ziyade tek yönlü göç ve devri göç şekliyle benzerlikler göstermektedir.

Türkiye şehirleşmesinin temelindeki göç, tek yönlü göç olmaktadır. Önceleri erkek işgücü transferi veya göçü şeklinde başlayan köyden-kente gelip yerleşme, daha sonra aile fertlerini de getirme şekline dönüşmekte ve devamlılık kazandırabilmektedir. Nitekim doğum yeri dışında yaşayan nüfusun 1945'te 1.677 bin iken 1966'te 4.569 bine çıkması bu olguyu izah eden kuvvetli bir veri olmaktadır.

Ancak, Türkiye'deki şehirleşme ve köyden-kente göç olayında devri göç olayının da payının bulunduğunu

unutmamak gerekir. Nitekim Türkiye'de de "köylü şehirli işçiler", "köylü işçiler" ve "işçi-köylüler"in varlığı devri göç'ün açık belirtileri olarak kabul edilmektedir.

Yalnız şurası kesindir ki, devri göçü Türkiye şartlarında sürdüren bir faktör de sanayi kesiminin devamlı ve yeni istihdam imkanları yaratmadaki yavaşlığıdır. Ümit ettiği bir istihdam imkanını bulamayan köylü çareyi tekrar köye dönmekte bulabilmekte ve böylece devri bir göç hareketi tamamlanmış olabilmektedir.

İster tek yönlü olsun, ister devri olsun, Türkiye'deki bu iç-göç ve şehirleşme hareketi çeşitli merkezlerde bazı sebeplerin işlemesi sonucu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de şehirleşmenin sebeplerini izah için Lewis modelinin açıklayıcı bir teori olduğu söylenemez. Bir defa Türkiye'de Lewis'in öngördüğü bir sanayileşme stratejisi uygulanmamaktadır. Eğer uygulanmış olsa bu strateji gereği tarımdan tarımdışı sektörlere planlı bir işgücü transferinden, dolayısıyla da planlı bir şehirleşmeden bahsetmek doğru olabilecektir.

Lewis tipi bir sanayileşme stratejisinin uygulanmadığı toplumlarda, Lewis modeli şehirleşme ancak ilk sanayileşme dönemleri için geçerli olabilir. Yoksa sendika ve toplu sözleşmelerin toplum yapısına girdiği, hükümetlerin asgari ücret ve refah devleti politikası uyguladığı günümüzde hiçbir toplumda sabit ücretler üzerinden işgücü transferi yapılamaz. Lewis'in bu alandaki en önemli katkısı dikkatleri köy-şehir ücret farkına çekmesi olmuştur ki, Todaro'nun bu noktadan hareketle geliştirdiği göç teorisi ve modeli daha gerçekçi olmaktadır.

Todaro modeli çerçevesine oturtulduğunda Türkiye şehirleşmesi, ancak kısmi bir izaha kavuşmaktadır. Çünkü Todaro modelinin iki asli unsuru olan beklenen, ümid edilen gelir farkı ile göç edenin iş bulma ihtimali, Türkiye içinde doğru olmakla beraber modeldeki gibi rasyonel hesaplar yapan köylülerden bahsetmek gerçekçi olmamaktadır. Gerçekten de Türkiye'de şehre göç etmeyi planlayan bir köylü, elbette gelir farkı ile iş bulma ihtimali üzerinde durmaktadır. Ne var ki, bu duruş (Todaro modelinde olduğu gibi), büyük matematik hesaplar ve ekonometrik formüllerle yapılmamakta, basit tahmin ve tecrübe hesaplarına dayanmaktadır.

Todaro modeli tek başına değil, fakat itme ve çekme teorileriyle birlikte düşünüldüğü zaman daha gerçekçi olmaktadır. Zaten Türkiye'deki şehirleşme olayı da daha ziyade itme ve çekme modellerinin müşterek tesirleri ve işleyişleri sonucunda meydana gelmektedir.

Türkiye'deki şehirleşmenin 1927-1950 yılları arasındaki dönemde ancak % 2.5 civarında olması; 1950-1975 arasında ise ortalama şehirleşme hızının % 6.4 dolaylarına kadar yükselmesi Türkiye şehirleşme hareketi ile 1950 yıllarında başlayan sınaileşme ve kalkınma hareketi arasında hiç değilse başlangıçta kuvvetli bir bağın olduğunu göstermektedir. Gözlemlere ve o dönemin bulgularına dayanarak Türkiye'deki şehirleşmenin başlangıç yıllarında ve dönemlerinde "çekme teorisinin" kuvvetli izlerinin görüldüğü söylenebilir. Türkiye'de 1950'den itibaren hızlı bir sınaileşmenin başlaması şehir kesiminde birdenbire geniş istihdam imkanları ve buna bağlı olarak gelir imkanları doğurmuştur. Bu ekonomik faktörlere, si-

yasi hayattaki hürriyet ortamını ve köylü kesime tanınmaya başlanan itibar faktörlerini de eklersek "şehir hayatı"nın çekiciliği açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu faktörleri tamamlayan bir diğer faktör de ulaşım hizmetlerinin yaygınlaştırılmış olmasıdır ki, geniş ulaşım, köylünün bir bakıma "rüya"sını gerçekleştirmesini sağlamıştır.

İkinci bölümden hatırlanacağı üzere, bunlar "çekme teorisi"nin şehirleşme faktörlerini teşkil etmektedirler. 1950-1955 arasındaki dönemde "itiş faktörleri"nin henüz büyük bir ölçüde görülmemiş olmasının temel sebeplerinden birisi olarak yeni arazi parçalarının tarıma kazandırılması, tarımın teşvik edilmesi ve modern tarım araçlarının temininde köylüye kolaylıklar sağlanması gibi unsurlar sayılabilir. Nitekim 1955'ten sonraki dönemlerde tarım arazisinin kullanılmasında marjinal sınırlara varılacak ve bu, topraksız köylünün ümitlerini şehir kesimine çevirmesine yol açacaktır. Aslında 1955 sonrası dönemlerinin gelişmesi çok yönlü olmuştur. DPT'nin en detaylı köy araştırması olan *Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri* (bundan böye *TKME* olarak atıfta bulunulacak) tarım arazisinde marjinal sınırlara varılmasından başka, verimli tarım topraklarının gittikçe daha az sayıdaki çiftçilerin elinde toplanması (temerküz) hızlı bir makinalaşma ve bilhassa tarım topraklarının veraset yoluyla parçalanmasını bu yapı değişmesinin en belirgin unsurları olarak saymaktadır.

Kemal Kartal'ın (1976) Ankara'ya gelmiş yerleşmiş olanlar arasında yaptığı araştırmanın sonuçları da bu bulguları destekler mahiyettedir. Kartal'ın anketine ce-

vap verenlerin yüzde 20'si şehre geliş sebebi olarak "ek gelir elde etmek" faktörünü, % 15'i "toprak yetersizliği ve işsizlik" faktörünü; yüzde 17'si "ölü mevsimi değerlendirmek" faktörünü saymışlardır. Bu ankete katılanlar arasında "kenti merak ettikleri için" göç edenler de % 5'i bulmaktadır. Bütün bu anketlerde az toprak, topraksızlık ve gelir azlığının en büyük itici güçler olarak karşımıza çıkması hiç de şaşırtıcı olmamaktadır. Çünkü "Nüfusun büyük bir çoğunluğu geçimini tarımdan sağlamakta olduğu halde, bu çoğunluk milli gelirin oldukça küçük ve gittikçe de azalmakta olan bir oranını sağlamaktadır." (Kartal, 1976) Nitekim faal nüfusun toplam nüfus içindeki oranı 1950 yılında % 84 iken, bu 1975'te % 62'ye 1990'da % 49.3'e düşmüş, fakat bu nüfusun milli gelir içindeki payı 1960 yılında % 55.4; 1965 yılında % 36.1 ve 1971 yılında % 20.2, 1975 yılında % 25 ve 1990'da % 16.1'e kadar düşmüştür. (DİE verileri)

Gelir düşüklüğünün bu derece dengesiz olması, aslında Türk tarımının az gelişmişliği ile yakından ilgilidir. Türk tarımı 1950 sonrasındaki bütün modernleşme gayretlerine rağmen yine de istenilen gelişmişlik düzeyine ulaşamamıştır. Bunu engelleyen sebeplerle, göçü hazırlayan "itici sebepler" bazen aynileşmekte ve tek sebebe dönüşmektedir. Yerleşme biriminin birçok yönlerine serpilmiş cüce işletmeler bunun en göze çarpan örneğini vermektedirler.

Bazen de tarımın modernleşmesini sağlayan faktörlerle göçe iten faktörlerin tersine bir etkileşim içinde oldukları da görülebilmektedir. Tarımda makinalaşma bu tip bir faktör olarak gözükmektedir.

Yavuz, Keleş ve Geray'a göre tarıma traktörün geniş ölçüde girmesi makinanın insan emeği yerine geçmesine ve göçe yol açmıştır. "Bir traktörün, tarımdan ayırdığı insan sayısı 3, 4, 7 ve 9 olduğu hakkında çeşitli tahminler yapılmıştır. Bu tahminlerin ortalaması alınır ve bir traktörün tarımdan 6 tarım işçisini ayrılmaya zorladığı" varsayılırsa "traktörün kentleştirdiği köylü miktarının 2-3 milyonu bulduğu ileri sürülebilir." (Ekin, 1971)

1955 sonrasındaki dönemde "itici faktörler"in ön plana geçmesi, "çekici faktörler"in önemlerini kaybettikleri veya göç üzerinde hiç bir tesir ifa etmedikleri manası taşımaz. Gerçekten de herşey bir tarafa, sadece "şehir hayatı"nın köylü zihnine yerleşmiş çekiciliği, büyük bir psikolojik faktör olarak tesirini her zaman için hissettirmektedir. Şuur altında zamanla iyice yer eden bu faktör, diğer faktörlerle de desteklenince "göç arzusu" bir realiteye dönüşmektedir.

"Çekme faktörleri"nin zamanla tekrar ön plana çıkması da beklenebilir. Gerçekten de Türkiye'de sanayiin daha büyük bir hızla gelişmesi gerçekleşir ve şehir kesiminde şu anda tıkanıklık gösteren hizmetlerde düzelmeler ve gelişmeler sağlanırsa şehir yeniden büyük bir "cazibe" kazanabilir.

Bölüm-5

YANLIŞ ŞEHİRLEŞME

YANLIŞ ŞEHİRLEŞMENİN DOĞURDUĞU PROBLEMLER

Yanlış şehirleşme günümüzde "sanayileşmemiş ülkeler"in en ciddi problemlerinden biri, hatta birincisi kabul edilmektedir. (Goldthorpe, 1975 Meier, 1976; Roberts, 1978) Buna da sebep yanlış şehirleşmenin iktisadi hayattan, toplumun kültür hayatına kadar çeşitli sahalarda tıkanıklıklara, darboğazlara ve toplum içi sürtüşmelere yol açmasıdır. Dikkat edilirse bu problemler "şehirleşme"nin değil, fakat "yanlış şehirleşme"nin sonuçları olmaktadır.

Sanayileşmesini tamamlamamış bütün ülkelerde görülen yanlış şehirleşmenin doğurduğu sorunlar başlıca iki ana kategoride toplanmaktadır.

1- Ekonomik meseleler;
2- Sosyal meseleler.

Türkiye gerçekleri ışığında düzenlediğimizde bu kategoriler ana başlık ve alt başlıkları ihtiva etmektedirler.

1. Ekonomik Meseleler:

A- İşsizlik;
B- Sektörlerarası dengesizlik;
C- Bölgelerarası şehirleşme dengesizliği;
D- Altyapı hizmetlerinde tıkanma.

2. Sosyal Meseleler:

A- Çevrenin tahribi ve fiziki plansızlık ve yerleşme düzensizliği;
B- Gelir dağılımındaki eşitsizlik;
C- Sosyal tabakalaşmanın veya sınıflaşmanın derinleşmesi;
D- Kültür değişmesi ve kültür boşluğu;
E- Toplum hayatında çözülme.

Bu kategoriler arasında "mesken problemi"nin olmayışı bu konunun bir önceki bölümünde "gecekondu" başlığı altında uzun bir tahlile tabi tutulmasındandır. Hatta o bahise dayanarak yukardaki problemlerin "gecekondulu şehirleşme"den kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz. Nitekim, bu bağlantı aşağıdaki kısımlarda iyice ortaya çıkacaktır.

1 - YANLIŞ ŞEHİRLEŞMENİN DOĞURDUĞU EKONOMİK MESELELER :

Diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de yanlış şehirleşmenin doğurduğu ilk ekonomik mesele işsizlik sorunu olmaktadır.

1.A - İŞSİZLİK SORUNU :

Çalışmamızın ikinci bölümünde (teoriler ve modeller) hatırlanacağı gibi Lewis, şehirleşmeyi, sektörlerarası bir işgücü transferi olarak görüyordu. Lewis modelinde sanayi sektörü devamlı bir büyüme ve gelişme çizgisini takip edecek, bu büyüme sürecinde ihtiyaç duyacağı işgücünü ise tarımdan (kırsal kesimden) sağlayacaktır. Bu, herşeyden önce sanayi kesiminin gittikçe artan dinamik bir istihdam kapasitesine sahip olması demekti. Bu önemli husus, "kendiliğinden var olan" veya "olacak" gibi sanılmış; 1950'ler sonrasındaki dönemlerde diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de şehirlerin ve sanayiin otomatik olarak istihdam kapasitesini sağlayacağı beklenmişti. Ne var ki, bu beklenti gerçekleşmemiş, Türkiye'deki şehirleşme her yıl gittikçe artan bir işsizlik meselesine yol açmıştır.

Dönemin dökümüne geçmeden önce Türkiye'deki son yurt içi istihdam rakamlarına bakıldığında 1990 yılında toplam işgücünün % 49.5'inin tarım sektöründe, % 15.5'inin sanayi sektöründe, geriye kalanların hizmet sektöründe istihdam edildikleri görülmektedir. (DİE, 1991) Bu rakamların ortaya koyduğu gerçek Türkiye'deki işgücünün 1990'da bile tarımda yığılmış olduğudur. Yani Lewis'in kavramları ile ifade edildiğinde tarım kesimi tarım-dışı kesimlerin gelişmesi için bünyesinde büyük bir işgücü potansiyelini gizlemektedir. Ama, bu potansiyel ancak tarım dışı kesimler yeni istihdam kapasiteleri yaratırsa kullanılabilecektir. Bu bakımdan geçmiş yılların tecrübesi hiç de içaçıcı olmamaktadır.

Türkiye'deki şehirleşmenin sanayie bağlı olarak gelişmemesi, şehir istihdam yapısının açık ve gizli işsizlikle malul olmasına yol açmış bulunmaktadır. İstatistik verileri, şehir kesiminin sağladığı istihdamın, en iyi tahminlerle, her 10 kişiden ancak 6'sı için gerçekleşebildiğini göstermektedir. Bu durum, şehirlerde küçümsenmeyecek oranlarda bir işsizlik olgusunu göstermektedir.

Türkiye'deki sınai istihdam kapasitesinin 1950-1985 arasında ortalama % 3.8 civarında seyrettiği, şehirleşme hızının ise ortalama % 6.1 olduğu gözönünde tutulduğunda; sanayi sektörü dışına itilen % 2.3 nisbetinde bir işgücünün varlığı ortaya çıkmaktadır. Bu oranın bir kısmı marjinal hizmet sektöründe (kapıcılık, işportacılık, pazarcılık vb.) iş bulsa bile; üretken olmayan bu marjinal sektör yanlış şehirleşmeyi telafi edici değil; daha da pekiştirici bir rol oynamaktadır. Nitekim işsizlik problemine derinlemesine bir bakışın ortaya koyduğu gerçekler özet olarak şöyle sıralanabilir:

i- Türkiye'nin belli başlı endüstri merkezlerinde % 6-7 oranında işsizlik görülmektedir;

ii- Kadınlarda işsizlik dikkat çekecek derecede yüksektir;

iii- Büyük şehirlerde çok yüksek erkek işgücüne katılma oranları (%83) ve çok düşük kadın işgücüne katılma oranları ile (%15) karşılaşılmakta; toplam katılma oranları Türkiye ortalamasına nazaran nisbi yükseklik göstermektedir;

iv- İşsizlik, okur-yazar olmayanlarda çok yüksek bulunmakta (%12), eğitim seviyesi yükseldikçe işsizlik oranı düşmektedir. Mamafih son yıllarda yüksek öğre -

nimlilerde dahi işsizlik ciddi bir problem olmaya başlamıştır denilebilir.

Bütün bunlar göstermektedir ki, Türkiye'de şehirleşme kalkınmanın bir manivelası olacak yerde açık şehir işsizliğinin fazlalığı ile onu engelleyen en önemli bir faktör haline gelmiştir. Üstelik bu durum sadece engelleyici bir ekonomik faktör olarak da kalmamış, bir çok sosyal probleme de kaynak teşkil etmiştir.

1.B- SEKTÖRLER ARASI DENGESİZLİK

Burada kastettiğimiz iki türlü dengesizliktir:

a) Tarım ve tarım-dışı sektörler arasındaki dengesizlik, Türkiye'nin bir "sınai şehirleşme" vetiresine girememesi ve bunun sonucu olarak işgücünün büyük bir çoğunluğunun hâlâ tarım sektöründe bulunması şeklindedir. 1990 yılında işgücünün % 49.5'inin tarım sektöründe istihdam edilmiş olması bu gerçeğin açık ispatıdır. Oysa, ABD'de 1973'te toplam işgücünün sadece % 4'ü, İngiltere'de 1966'da toplam işgücünün sadece % 3'ü, Fransa'da 1973'te % 13'ü, İtalya'da 1973'te % 17'si, Japonya'da 1970'te % 19'u ve İsveç'te 1973'te % 7'si tarım sektöründe istihdam edilmekteydi. Türkiye'deki "sınaileşmeye dayanmayan şehirleşme" ne tarım kesiminden gelen işçiyi massedebilmiştir ne de tarımdaki "işgücü potansiyeli"ni değerlendirecek bir ortam yaratabilmiştir.

b) Tarım-dışı sektörlerin iç dengesizlikleri: Türkiye'deki "şehirleşme" bir sınai temele oturtulamadığı için sektörler arası dengesizlikler problemi çıkmıştır ortaya.

Tarım-dışı sektörlerin iç dengesizliklerini biz, şehir

kesimi istihdamında sanayi-dışı sektörlerin ağırlık kazanmaları ve bilhassa enformal sektörün büyük bir istihdam sektörü haline gelmesi şeklinde anlıyoruz. Enformal sektör, prodüktif olmayan bütün serbest iş kollarını kapsamaktadır. Bu tarifin ışığında enformal sektörde şu iş kollarını sayabiliriz: işportacılık, hamallık, ayakkabı boyacılığı, piyango satıcılığı, kapıcılık, temizlikçi kadınlar, eskicilik, yazıhane ve büro müstahdemliği vb.

Enformal sektörlerle ilgili dolaylı ama en tutarlı istatistiki bilgiler bazı "gecekondu" araştırmalarında görülmektedir.

Nephan Caran'ın (1974) İstanbul'da Zeytinburnu ile ilgili yaptığı "Gecekondu Araştırması" buna örnek gösterilebilir.

Nephan Caran'ın 6531 Zeytinburunlu arasında yaptığı araştırmaya göre mesleklerini işportacı, seyyar satıcı olarak tanımlayanlar 576 ve tam tanımlamayanlar 1498 kişidir. Bu iki grubun toplam yüzdesi ise % 22.6'dır. Demek oluyor ki, Zeytinburnu'na yerleşenlerin dörtte birine yakın bir kısmı uzun bir sürenin sonunda bile hâlâ marjinal sektörde bulunmaktadır. Ayrıca bu orana evde çalıştıklarını söyleyenlerle serbest çalıştıklarını söyleyenler dahil değildir. Yüzde 19.8'i bulan bu grubun bir kısmının da enformal (marjinal) sektörü teşkil ettikleri tereddütsüz söylenebilir. Kemal Kartal da Ankara'ya göçedenler arasında yaptığı araştırmada benzer sonuçlar elde etmektedir. Kemal Kartal'ın anketini cevaplayanlar arasında meslek olarak % 12 "pazarcı", % 11 "işportacı", % 8 "hamal", % 7 "kapıcı" olarak görülmektedir. (Kartal, 1978)

I. C- BÖLGELER ARASI ŞEHİRLEŞME DENGESİZLİĞİ

Türkiye'deki 1945-1985 arasındaki şehirleşme paterni bir üçüncü ekonomik problem, bölgelerarası şehirleşme dengesizliği ile sonuçlanmıştır. Bunu aşağıdaki tablodan daha net bir biçimde takib etmek mümkündür.

TABLO-20 BÖLGELERE GÖRE ŞEHİRLEŞME

BÖLGELER	ŞEHİRLEŞME ORANI %		
	1940	1975	1985
Marmara Bölgesi	35.1	51.9	74.1
Akdeniz Bölgesi	20.1	44.6	52.7
Ege Bölgesi	23.3	37.1	54.8
İç Anadolu Bölgesi	14.8	39.6	53.3
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	15.8	31.6	39.9
Doğu Anadolu Bölgesi	9.3	23.6	31.1
Karadeniz Bölgesi	7.2	20.7	29.2
Türkiye Ortalaması	18.0	37.3	50.9

Tabloya göre 1985 yılında Türkiye geneli için şehirleşme oranı % 50.9'dur. Ama üç bölgemizde şehirleşme oranı bu ortalamanın da altındadır. Bunlar Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgeleridir. Aslında bu Türkiye'nin genel gelişme çizgisine uygun düşmektedir. Nitekim bir önceki bölümde ortaya çıkan büyük-kent şehirleşmesi dediğimiz durum aynı vakıayı işaretlemektedir. Hızla büyüyen büyük-kentlerin ilkleri

şehirleşme oranı Türkiye ortalamasının üstünde olan dört bölgede yer almaktadırlar. Yine bu şehirler sınaileşme ve gelişme bakımından da oldukça başarılı bir büyüme hızı göstermektedirler. Böylesine bir yanlış şehirleşme sadece bölgelerarası bir dengesizliğe yol açmakla kalmamış; gelir eşitsizliği gibi sosyal çalkantıları derinden etkileyen sonuçlar da doğurmuştur.

1. D- ALT YAPI HİZMETLERİNDE TIKANMA

Hızlı ve sıhhatsiz şehirleşme, bütün şehirlerimizde; a) kanalizasyon, b) eğitim, c) sağlık, d) mesken (konut) ve diğer alanlarda hizmetlerin aksamasına hatta daha doğru bir ifadeyle tıkanmalara yol açmıştır.

Şehir-içi ulaşım tıkanıkları ise ayrı bir bahis teşkil edecek kadar büyümüş, şehir hayatını tehdit eder hale gelmiştir.

2- SOSYAL PROBLEMLER

Türkiye'deki hızlı ve sıhhatsiz şehirleşmenin yol açtığı sosyal problemleri beş ana başlık altında toplarsak, bunlar sırasıyla;

A- Çevrenin tahribi, fiziki plansızlık veya yerleşme düzensizliği;
B- Gelir dağılımındaki eşitsizlik;
C- Sosyal tabakalaşmanın derinleşmesi;
D- Kültür değişmesi ve kültür boşluğu; ve
E- Toplum hayatındaki çözülme olmaktadır.

2. A ÇEVRENİN TAHRİBİ, FİZİKİ PLANSIZLIK VE YERLEŞME DÜZENSİZLİĞİ

Gelişmiş ülkelerde sanayileşmenin ve "şehir blokları"na dönüşen şehirleşme şeklinin gündeme koyduğu ekolojik problemler sanayie dayanmayan şehirleşmenin karakterize ettiği Türkiye'de bir başka biçimde kendini göstermektedir ki, buna çevrenin tahribi, fiziki plansızlık ve yerleşme düzensizliği demek yanlış olmayacaktır. Bu problemin "sosyal" olarak vasıflandırılması şüphesiz "sosyal maliyetler" artışı bakımından ve şehir-toplum düzenini bozması bakımındandır.

Batı'daki ekolojik problemlerin kaynağında fazla büyümenin ve sanayileşmenin doğurduğu zararlar (disconomies) bulunmaktadır. Sanayileşme ve büyümenin, tabiatın dengesini bozacak raddeye varması asıl sebep olmaktadır. Oysa Türkiye'de durum bunun tam tersidir. Tabiatın ve çevrenin dengesi bozulmakta, fakat bir bakıma sınırsız ve bakir olan tabiat hesapsızca hoyrat ve kaba bir şekilde tahrip edilmektedir.

Şehirleşmenin, "nazım planlar" gereğince yapılmaması, sanayinin belli bir yerleşme politikasından mahrum bulunuşu, imar ve inşa işlerinin keyfiliğe bırakılmış olması, kontrol mekanizmasının ise işleyememesi Türkiye şehirlerinde bilinen çevre tahribine yol açmıştır.

Çevre tahribatının en açık ve göze batan örneği şehirlerin düzensiz bir biçimde en verimli çevre tarım arazilerine doğru yayılmasıdır. Üstelik bu yayılma daha ziyade "gecekondu" binalar şeklinde olmakta; fiziki plansızlık ve altyapı hizmetlerinin eksikliğiyle de birleşince

şehir civarında kümelenen "köy blokları" ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'deki şehirleşme tipinde ve tipin çevre tahribinde bizce "köy blokları" veya "köyleşen şehirler" kullanılması ve üzerinde önemle durulması gereken kavramlar olmaktadır.

Batı "şehir blokları" tiplemesine benzeterek benimsediğimiz "köy blokları" veya "köyleşen şehirler"

a) Türkiye'deki şehirleşmenin sınai şehirleşmeye dayanmadığını;

b) Çevre tahribi ve fiziki plansızlıkla malül bir şehirleşme şekli olduğunu;

c) Gecekondulu yerleşmenin beraberinde köy kültürünü de şehirlere getirdiğini belirtmesi veya ima etmesi açılarından faydalı bir "tahlil kavramı" hüviyeti taşımaktadır.

Gerçekten de Türkiye'deki şehirleri, "gittikçe büyüyen köy blokları" olarak görmek ve öyle tarif etmek doğru olacaktır. Böyle olunca köy hayatının mikro-çevre istismarcılığına benzer bir çevre-istismarcılığını şehir çevresindeki, hatta bazen içindeki, bu köy bloklarında görmek mümkün olmaktadır. Bu şekilde kaybedilen çevrenin en verimli tarım toprakları için Marmara bölgesi ve bilhassa Bursa ile Akdeniz ve özellikle de Çukurova şehirleşmesi örnek olarak gösterilebilir. Belirtilen bu tür dış-çevre tahribinin yanı sıra bir de iç-çevre tahribi ve yerleşme düzensizliğinden bahsetmek gerekmektedir.

İç çevre tahribi, a) yerleşme plansızlığı, b) ulaşım ve trafik plansızlığı şeklinde görülmektedir.

a) Yerleşme plansızlığı dış-çevre'de görülen plansızlıkla benzerlikler göstermekte ve civardaki köy-bloklaşmasını adeta şehir içine taşımaktadır.

b) Ulaşım ve trafik plansızlığı ise Türkiye şehirlerinin ve şehirleşmesinin korkulu bir kabusu haline gelmiş bulunmaktadır.

Ne var ki, bu problem, Türkiye'de hep ihmal edilmekte metropoliten duruma gelmiş bulunan üç büyük şehirde dahi bu tür bir çevre problemi şehirleşme hızını bile aşan bir hızla büyümeye devam etmektedir.

2.B-GELİR DAĞILIMINDAKİ EŞİTSİZLİK

Türkiye'deki gelir dağılımı eşitsizliği öteden beri büyük tartışmalara yol açmaktadır. Buna sebep gelir dağılımı ile ilgili araştırmaların hem az hem de tatmin edici olmayışlarıdır. Makro-düzeyde yapılan ve en çok kullanılan iki araştırma DPT'nin 1963 araştırması ile Bulutay-Timur-Ersel grubunca yapılan yine aynı yıla ait gelir dağılımı araştırmasıdır. (DPT, *Beş Yıllık Kalkınma Planları;* Bulutay-Timur-Ersel, 1971)

Her iki araştırmadan faydalanılarak Türkiye için genel gelir dağılımı eşitsizliği mevzuunda bazı sonuçlara varmak mümkündür. Fakat doğrudan doğruya şehirleşme gelir eşitsizliği ile ilgili verilerin olmayışı makro-düzeydeki bu araştırmaları spesifik bir açıdan değerlendirmeyi mümkün kılmamaktadır.

Yanlış şehirleşmenin, şehir kesimi içinde gelir dağılımı eşitsizliğine yol açtığı bir gözlem olarak ortaya çıkmakta ve bu gözlem ancak dolaylı istatistiki verilerle desteklenebilmektedir.

Bu dolaylı veriler, şehirleşme ile yukarıdaki istihdam rakamları ve istihdam paterni dağılımı olmaktadır. Gerçekten de "ekonomik problemleri analiz ederken ortaya çıkan istihdam paterni ve problemleri şehirleşmenin gelir dağılımı eşitsizliğinin de kaynağını teşkil etmektedir." Bu tesbiti şöyle sıralayabiliriz:

i- Şehir kesimindeki işsizlikten kaynaklanan gelir dağılımı eşitsizliği;

ii- Şehre yeni gelenlerin enformal sektörde çalışmalarından kaynaklanan gelir dağılımı eşitsizliği.

Bu her iki kaynağın tek ve birlikte sebep oldukları gelir dağılımı eşitsizliği şüphesiz şehir toplum yaşayışının ahengi ve bütünlüğünü derinden etkilemekte ve sosyal bunalımların oluşmasında adeta bir katalizör rolü oynamaktadır.

Türkiye'deki zayıf orta sınıflaşmanın ve bu zayıf orta sınıflaşmanın toplumda bir muvazene unsuru olmayışının kaynağını da bizce, Türkiye'deki sanayie dayanmayan sağlıksız şehirleşmede ve bunun tabii bir neticesi olan gelir eşitsizliğinde aramalıdır. Sermaye birikiminin sağlanamadığı zayıf bir orta sınıf ortamında sanayie açılan yol da tıkanmış olmaktadır. Bu ise bir sonraki dönemde, zincirleme bir etkiyle gelir dağılımı eşitsizliğini daha da şiddetlendirmektedir.

2. C- SOSYAL TABAKALAŞMANIN DERİNLEŞMESİ

Doğrudan doğruya bir önceki sosyal problemlerin bir uzantısı ve devamı olan sosyal tabakalaşmanın derinleşmesi, problemin daha net bir şekilde görülebilmesi için ayrı bir başlık altında verilmiştir. Yoksa yukarda da belirtildiği gibi gelir dağılımı eşitsizliği ile sosyal tabakalaşmanın derinleşmesi içiçedir.

Anadolu şehirleşmesi, sanayileşme bazına oturtulduğu nisbette gelir durumunda düzelmelerin olacağını ve bunun tabakalaşma farkını azaltacağı beklenebilir.

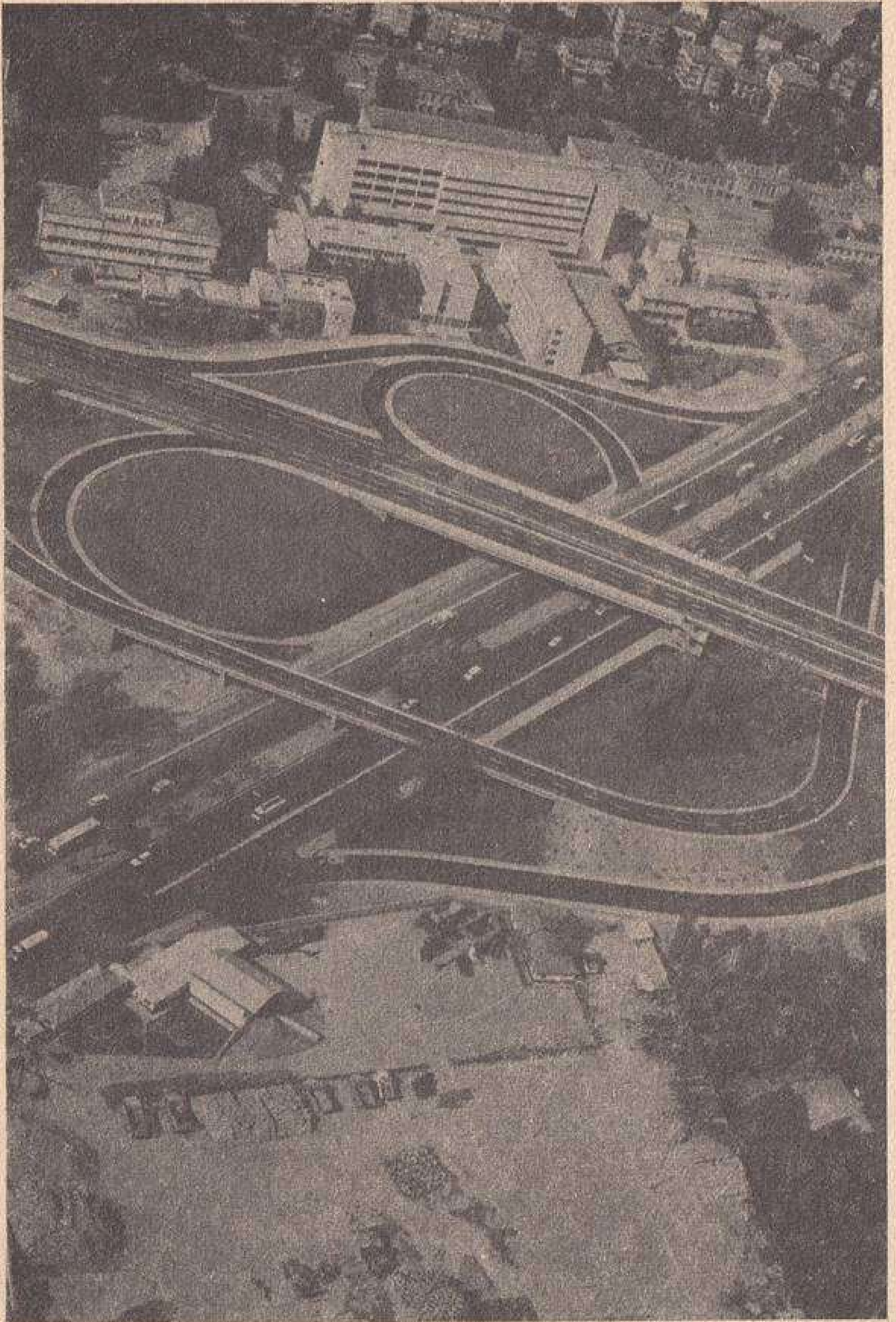
2. D- KÜLTÜR DEĞİŞMESİ VE KÜLTÜR BOŞLUĞU

Şehirleşmenin bir kültür değişmesine yol açtığı, Batı sanayi devrimini ve gelişmesini inceleyen bilim adamları ve yazarları tarafından hep vurgulanmıştır. (Elkan, 1973; Burns, 1969)

Türkiye'de böyle bir ilişki üzerinde ilk duranlardan birisi, Mümtaz Turhan (1969) olmuş ve "kültür değişmeleri" incelemesiyle dikkatleri bu konuya çekmiştir.

Mümtaz Turhan'ın metodolojisini ve kavramlarını adapte ederek kullanırsak şehirleşmenin doğurduğu kültür değişmelerini Türkiye şartları bakımından önce a) Maddi kültür değişmeleri ve b) Mânevi kültür değişmeleri olarak ikiye ayırabiliriz.

Maddi kültür değişmeleri arasında: 1- Fiziki yerleşme mekanının değişmesi; 2- Ev şeklinin değişmesi; 3- Günlük hayatta kullanılan ev eşyalarının değişmesi; 4- Meslek değişmesi, en belli başlı olanlarıdır.

Şehirli olma, organize edilmiş sosyal hayatın içinde o organizasyonu bozmayacak ve/veya aksatmayacak şekilde yer almaya bağlıdır.

Manevi kültür değişmeleri ise başlıca: 1- Değer hükümlerinde değişmeler; 2- Zihniyet ve davranışlardaki değişmeler, 3- Sosyal ilişkilerdeki değişmeler olmaktadır.

Şehirleşme kavramı ile ilgili bölümden de hatırlanacağı gibi "şehirleşme" sosyolojik olarak bir "mekan" değişmesi şeklinde tarif edilmişti. Bu bakımdan bütün değişmeler, bu mekan değişmesinin sonuçları gibi de görülebilir. Bu sebeple maddi ve manevi kültür değişmeleri arasında inkar edilemez bir illiyet (sebep-sonuç) bağı vardır. Tabii ki, bu bağ tek taraflı olmayıp, karşılıklıdır. İşte "kültür boşluğu" adını verdiğimiz "sosyal problem" üzerinde dururken bu boşluğun saikleri olan kültür değişmeleri böylesine analitik bir öneme sahiptirler.

Şehre gelen köylü, herşeyden önce fiziki, maddi bir değişmenin tedirginliğini yaşar. Yılların munisleştirip karşılaştırdığı köyün fiziki muhiti (evi, eşyası, herşeyiyle) birdenbire yeni bir fiziki mekana dönüşmektedir. Bu yeni yere alışmak yıllarca sürecek bir mücadeleyi ve yaşama kalıbını gerektirecek, bu zaman diliminde karşılaşılan en küçük zorluklar bile 'alışma'yı (adaptasyon) güçleştirecektir.

Tabii afetlere maruz kalan köylülerin yeni yapılan modern binalara ve en asgari değişmeyi ihtiva eden yeni yerleşim yerine ne kadar zor alışabildiği birçok tecrübelerle görülmektedir. Bu gerçek bile daha geniş çapta bir değişme olan şehirleşmenin adaptasyon (alışma-uyum) zorlukları hakkında bir fikir verebilir. Oysa afete uğrayan köylülerin yeniden iskanlarında manevi kültür değişmeleri mevzubahis değildir. Şehirleşmenin kültür boşluğu

problemindeki asıl unsur ise manevi kültür değişmeleri olmaktadır.

Manevi kültür değişmelerinin ilkini "değer hükümlerinde değişmeler" olarak tarif etmiştik. Buna "tarım toplumu değer hükümlerinin sanayi toplumu değer hükümlerine dönüşmesi" olayı da diyebiliriz.

Sanayi toplumu, herşeyden önce bir tüketim toplumu demektir. Şehir hayatının tüketim kalıpları köy hayatıyla bağdaşmayacak kadar bir çokluk ve zenginlik göstermektedir. Bu kalıbın benimsenmesi ise yeni değer hükümlerinin kabülünü gerektirmektedir. Yeni şehirli, bu değer hükümlerini benimseyebildiği ve maddi kültür değişmelerine (yeni tüketim kalıpları) yönelebildiği nisbette şehir hayatına uyabilecek ve şehir toplumu ile kaynaşıp bütünleşebilecektir. Aksi halde şehre yeni varan köylü, bu yeni çevreye ve kültüre karşı yabancılık duyacak, belli bir süre sonunda ise kendi eski değer hükümlerine daha sıkı bir şekilde sarılarak yeni çevre kültürüyle olan bağlarını en asgariye indirecektir.

Değer hükümlerinin değişmesi ve şehir (veya sınai) değer hükümlerinin kabulü kendini ikinci manevi kültür değişmesi olan zihniyet ve davranışlardaki değişmeler şeklinde gösterecektir.

Zihniyet ve davranışlardaki değişmeler sadece, yeni şehirlinin şehir hayatına kolayca uyumunu sağlamakla kalmayacak kalkınmanın zihniyet meselelerini de çözümlemiş olacaktır. Profesör David C. Mc Clelland (1961) ve Everet Hagen'in (1964) kalkınma teorileri bu açıdan yeniden önem kazanmaktadır.

David Mc Clelland'a göre her insan topluluğunda bir "başarma ihtiyacı" (need to achieve) vardır. Ve ülkelerin kalkınma oranları ile bu "başarma ihtiyacı" motivasyonu arasında doğru orantılı bir münasebet bulunmaktadır. Yalnız "başarma ihtiyacı" motivasyonunun her toplumdaki yaygınlık ve günlük hayata bir çalışma felsefesi olarak yansıması aynı değildir. Ayrıca her toplumun her kesiminde eşit bir "başarma motivasyonu" bulunmaz. Mc Clelland'ın teorisinde "başarma ihtiyacı ve motivasyonu" çocuğa ebeveynleri tarafından küçük yaşlarda (8 yaşında) kazandırılmalıdır.

Görüldüğü gibi Mc Clelland'ın bahsettiği motivasyon, ancak şehir toplumunda istenilen seviyede olabilecektir. Yeni şehirlinin zihniyet değişmesi ve davranış değişmesi bu yönde görülebilecek en olumlu değişmelerden birisi olabilir. Fakat, yeni şehirlinin zihniyet değişmesinin hangi istikamette olacağını şehir çevresi ve bu çevreyle olan kaynaşması tayin edecektir. Sanayi kesiminde iş bulan ve sanayi kesiminin kültürel çevre şartlarına girebilen yeni şehirli Mc Clelland'ın belirttiği motivasyonu benimsemiş bir zihniyet değişmesine rahatlıkla uğrayacaktır. Ama, marjinal kesimde ya da enformal sektörde aslında hiç de arzu edilmeyen bir işe giren ve gecekondu kültürünün tezatlarını yaşayan birisi aynı zihniyet değişmesini kabul etmeyebileceği gibi kuvvetli bir direnme bile gösterebilecektir.

Profesör Hagen'in teorisi de Mc Clelland'ınkine benzer bir zihniyet değişmesini, manevi kültür değişmesini zaruri kılmaktadır. Hagen'e göre de ancak geleneksel toplum değerleri yerini daha çocuk yaşlarda dinamik bir gelişmeye yatkın toplum değerlerine bırakırsa kalkın-

ma gerçekleşebilecektir. Böyle bir değişme için yine şehir toplumunun veya şehir kültürünün daha elverişli olabileceği açıktır. Tabii şehirleşme sanayie dayalı bir şehirleşme ise. Aksi takdirde Mc Clelland teorisinde olduğu gibi şehirleşme tamamen zıt bir sonuç da doğurabilecektir. Manevi kültür değişmelerinin üçüncüsü olan sosyal ilişkilerdeki değişmeler ise ilk iki değişmeye göre şekillenecek ve kalıplaşacaktır.

Şehir hayatındaki en belirgin sosyal münasebet özelliği tek rollü ilişkilerin yerini çok rollü ilişkilere bırakmasıdır. Şehir hayatının karmaşıklığı ve cesameti bunu zaruri kılmakta bu ise sosyal ilişkilerin çerçevesini hem formal (resmi) hem de sınırlı bir temele oturtmaktadır. Böyle bir sosyal ilişkiler düzeninin yeni şehirli tarafından benimsenmesi ve uyum kolaylığı sağlaması ise ancak sanayileşmeye dayalı sıhhatli bir şehirleşmenin kısa vadede gerçekleştireceği değer hükümleri değişmesi ve zihniyet değişmesi ile mümkün olabilecektir. Hızlı ve sıhhatsiz bir şehirleşmeden bu yönde bir gelişme beklemek ise mümkün değildir. Çünkü kültür değişmesi yerini bir kültür boşluğuna bırakacak, kültür boşluğu ise en önemli sosyal problemlerden bir diğerine toplumsal çözülmeye yol açacaktır.

2. E- TOPLUM HAYATINDA ÇÖZÜLME

Çözülme veya sosyal çözülme (social disintegration) sosyolojinin (ve sınırlı bir ölçüde siyaset biliminin) gelişmekte olan ülkelerin sosyal problemleriyle ilgili olarak kullandığı bir kavramdır. Çözülme, makro olarak ve toplum seviyesinde, bir toplum düzeninin bütün boyutlarıyla işlerliğini kaybetmesi ve tıkanıklıklara yol açması olarak tarif edilebilir. Bu anlamda çözülmeyi toplumsal parça-

lanma ve çöküşün ilk basamağı olarak görmek yanlış olmaz. Çözülmenin en müşahhas belirtisi olarak toplumda kültür bütünlüğünün korunamaması gösterilir. (Sezal, 1981, 39)

Ülke için sözkonusu edilen sosyal çözülme aslında köy ve şehir topluluklarını içine alan bir süreçtir. Fakat asıl çözülme şehirde, şehirleşme olayının hızlı ve yanlış bir şekilde gerçekleşmesiyle başlar. Dikkat edileceği gibi çözülme vakıasında yukarda uzun boylu tahlil ettiğimiz sosyal problemlerin tek tek ve toplu olarak büyük payları vardır. En büyük pay ise, en tesirli saik olarak kültür değişmesi ve kültür boşluğuna aittir.

Hem maddi, hem de manevi alanda görülen kültür değişmesi bütün unsurlarıyla değişmeyi yaşayan obje (fert, aile vb.) üzerine bir takım tezatlara, zıtlaşmalara ve zihin çatışmalarına yol açmakta, bunlar sosyal ilişkilere yansıdıkları oranda bütün toplum hayatında akisleri uzun sürecek çalkantılara sebep olabilmektedirler.

Kültür değişmesi -çok uzun bir sürede dahi olsa- tam olarak gerçekleşmişse, yani eski değer hükümleri tamamen terkedilip yenileri itirazsız kabul edilmişse toplumda bir çözülmeden bahsedilemez. Çözülme ancak, eski kültür değerler korumaya çalışılıyor ve yeni kültür değerleri bu eski değerlerle yanyana yaşanmak isteniyorsa; diğer bir deyimle, kuvvetli bir kültür boşluğu hissediliyorsa, başlar. Böyle bir kültür boşluğunun en ideal barınak yeri olarak 'gecekondu ailesi', şehre gelip yerleşmiş 'köylü ailesi'ni görmek yanlış olmaz. Eski geleneksel kültürün bütün unsurlarını -yaşamasa bile- hafızasında

taşıyan anne ve baba ile yeni kültürü ve bu kültürün yaşama felsefesini benimseyen çocuklar arasında hiç değilse bir kültür mesafesi (cultural gap) ortaya çıkacaktır. Bugün toplumumuzun her kesimi için doğru olan bu durum şehirleşme olayının en kesif olarak yaşandığı marjinal kesimlerde çok daha geniş bir çapta görülmektedir.*

Bu konuda doğrudan istatistiki bilgilerin veya sosyolojik araştırmaların olmaması tezimizi düşünce planında bırakmakta ise de dolaylı olarak bazı verilerin sonuçları bu düşünceyi destekler mahiyettedir. Aşağıdaki tablodan da görüldüğü gibi 16 yıllık bir şehir hayatından ve şehir kültür değerleriyle iç içe yaşamadan sonra bile, eski değer hükümlerinin oldukça ağır basıp ön plana çıktığı konular olmaktadır. Mesela kadının "özel bir yerde (şirket, işyeri, ev) ücretle çalışması"na 16 yıllık bir şehirleşmeden sonra dahi % 11 evet diyebilmekte; % 89 bunu kabul edememektedir. Oysa aynı kitlenin % 67'si devlet memuru olunmasına evet demektedir. Değer hükmü değişmesi gerçekleşmemiş, evet diyenler başlangıçta % 6 iken bu 10-15 yıl içinde ancak % 11'e yükselebilmiştir.

---

* Bazı aydınlarımız Batı toplumlarının büyük sosyal problemlerinden biri olan nesiller arası farkı (generation gap) kavram olarak alıp, bize günümüz gençlik problemlerinin bir izahı olarak uygulamak eğilimi göstermektedirler. Bunu belli sınırlar içinde tutmak şartıyla yapmak belki faydalı olabilir. Bizce asıl üzerinde durulması gereken kavram "kültür mesafesi" kavramı (cultural gap) olmak gerekir. Tezimize bir misal olarak en muhafazakar şehir veya kasabalarımızda mutaassıpça giyinen yaşlı aile fertlerinin (anne, nine, teyze, vs.) yanında en modern kıyafetleri giymiş gençlerin görülmesi verilebilir.

TABLO-21 YENİ ŞEHİRLİLERİN KADINLARLA OLAN ÇEŞİTLİ KONULARDAKİ TUTUMLARI

KONULAR	KENTTE KALIŞ SÜRELERİ		
	1-5 yıl	1 6-10 yıl	16 yıl
	% olarak isteme, taraftar olma* durumu		
1- Devlet memuru olarak çalışmasını	30	35	67
2- Özel bir yerde (şirket, işyeri) ücretle çalışması	6	8	11
3- Devlet dairesinde yönetici olmasını	8	16	33
4- Kadınlar sadece kadına uygun mesleklerde (ebe, hemşire, vb) çalışmalı	45	36	30
5- Kadınlar istedikleri mesleğe girebilmeli	55	64	70
6- Evleneceği erkekten başka erkeklerle arkadaşlık etmesini	0	4	11
7- Dışarda başörtüsüz gezmesini	3	8	23
8- Dışarda kısa kollu elbise ile gezmesini	2	3	10
9- Dışarda pantolonla dolaşmasını	0	4	13
10- Kısa etekli elbiseler giymesini	0	1	3
11- El ve ayak tırnaklarının boyanmasını	3	8	26
12- Yüzünü süslemesini, dudaklarını boyamasını	23	26	24

* Geriye kalan yüzde oranları taraftar olmayan ve tasvip etmeyenler oluşturmaktadır.

Kaynak: Kartal (1978)

Benzer durumlarla 6, 8, 9, 10 numaralı sorularda da karşılaşılmakta, değişmenin çok az olduğu görülmektedir.

Tablo bir bütün olarak alındığında varılan sonuç şu olmaktadır: Köyden şehre geliş, Türkiye'deki yanlış şehirleşme ortamında, kültür değişmelerini tam sağlayamamakta, bu ise toplumda bir kültür boşluğuna ve dolayısıyla çözülmeye kadar varan sonuçlara yol açmaktadır.

Bu boyutlarla ortaya koyduğumuz temel problemlerin çözümlenebilmesi hangi analitik çerçevede mümkün olabilir? Bir sonraki bölümümüz bu soruyu cevaplandırmaktadır.

Bölüm-6

YENİDEN ŞEHİRLEŞME

Harris ve Todaro (1970) şehirleşme ile ilgili teorilerini geliştirdikleri makalelerinden birine "İç göç, işsizlik ve kalkınma: İki sektörlü bir analiz" adını veriyorlardı. Lewis (1954) de literatürde yeni bir akımı başlatan makalelerine "Sınırsız emek arzı ile kalkınma" adını vermişti. Fei ve Ranis'in (1964) ünlü eserleri de "Emek fazlası olan ekonomilerin kalkınması" adını taşıyordu.

"Şehirleşme" kavramının "kalkınma" kavramı ile birarada düşünülüp ele alınması elbette tesadüfi değildir. İlk bölümümüzün kavramlar kısmında da belirtildiği gibi kalkınma ve şehirleşme (işgücünün transferi) birbirinden soyutlanamaz; birbirinden ayrı düşünülemez kavramlardır. Batılı ülkelerin ve toplumların gelişme tarihleri bu gerçeği vurgulamakta; günümüzün şehirleşme olaylarının ardında da bu bağın belli belirsiz izleri görülmektedir.

Bazı ülkelerde bu bağ, matematik denklemlerle ifade edilecek derecede kuvvetli gözükmektedir. Nitekim

"Minami Japonya kalkınması ile ilgili araştırmasında, 1939-50 devresi (yani savaş yılları) hariç olmak üzere 1922-1961 yıllarını kapsayan dönem için yaptığı hesaplamalarda, Japonya'da şehre göç oranı ile ekonomik büyüme oranı arasında 0.771'lik bir korelasyon tesbit etmiştir. Bu korelasyon istatistiki yönden önemli bulunmakta ve tarım nüfusunun şehre göç eğilimi ile, tarım-dışı sektörlerdeki büyüme haddi arasında çok sıkı bir ilişkinin mevcut olduğunu göstermektedir." (Ekin, 1976)

Bazı gelişmekte olan ülkelerle Türkiye'de böyle bir bağın varlığı ancak menfi bir açıdan kurulabilmektedir. Çünkü, Türkiye'deki şehirleşme, önceki bölümlerin de açıkça sergiledikleri gibi "kalkınma" temeline oturmuş "sıhhatli bir şehirleşme" olmamıştır. Böyle bir şehirleşmenin gittikçe büyüyen problemleri bugün çok ciddi boyutlara ulaşmış, şehirlerimizin geleceğini de tehdit altına almaya başlamıştır. Nasıl ki, şehirleşmenin gelişmesi ile kalkınma arasında kuvvetli bir bağın varlığı inkar edilemezse; hızlı ve yanlış şehirleşmenin dengeli ve sıhhatli bir şehirleşmeye dönüştürülebilmesi ile kalkınma arasındaki bağın varlığı da o nisbette inkar edilemez bir realite olmaktadır. Gerçekten de Türkiye'deki şehirleşme hareketini "kalkınma" kavramı hedef ve politikalarıyla beraber düşünmek gerekmektedir. Bu zarureti planlamacılar da kabul etmişler ve bütün "Beş Yıllık Kalkınma Programları"nda ifade etmişlerdir. Yalnız bu ifadeler uygulamalarda hep eksik kalmıştır. Bu eksikliğin bedeli oldukça büyük olmuş, 1990'lar Türkiye'si "şehirleşmemiş" ve "şehirleşememiş" bir toplumun sıkıntılarını yaşar olmuştur.

Bu yanlışın ve eksikliğin devam etmemesi için kalkınma-şehirleşme bağını iyi kavramak gerekmektedir.

Bu noktadan hareketle Prof. Nurkse'ın başka çerçevede kullandığı "Azgelişmişliğin Fasit Dairesi" kavramını Türkiye için, politika yanlışlarını ve kalkınma-şehirleşme bağlarını da gösterecek tarzda aşağıdaki şekilde gösterebiliriz.

ŞEKİL- 22 KALKINMA-ŞEHİRLEŞME
FASİT DAİRESİ

YANLIŞ
KALKINMA
STRATEJİSİ

SANAYİLEŞMEYE
DAYANMAYAN
YANLIŞ
ŞEHİRLEŞME

YAVAŞ VE
İSTİKRARSIZ
SANAYİLEŞME

DÜŞÜK
İSTİHDAM
KAPASİTESİ

Global çerçevedeki yeni politika tercihlerinin uzun vadede kalkınma, dolayısıyla da yanlış şehirleşme problemini yeni bir raya oturtması beklense bile: "Şehirleşme" ile ilgili direkt bazı mikro-düzey politikalar benimsenip uygulanmadıkça "yanlış şehirleşme" olarak nitelendirdiğimiz Türkiye şehirleşmesi ana mesele olmaya devam edecektir.

Doğrudan doğruya şehirleşmeye yönelik politika tercihleri ise yanlış şehirleşmenin doğurduğu sosyo-ekonomik ve kültürel problemler gözönünde tutularak yapılabilir. Bunlar hatırlanacağı gibi, 1- İşsizlik, 2- Sektörlerarası dengesizlik, 3- Bölgelerarası şehirleşme dengesizliği, 4- Altyapı hizmetlerinde tıkanma, 5- Çevrenin tahribi veya fiziki plansızlık, 6- Gelir dağılımındaki eşitsizlik, 7- Sosyal tabakalaşmanın derinleşmesi, 8- Kültür değişmesi ve kültür boşluğu, 9- Toplum hayatında çözülme gibi problemlerdir. Gecekondulu yerleşme ise başlı başına bir özellik ve problem olarak ayrı bir başlık altında incelenmişti. Bütün bu problemlerin mikro-seviyeye inhisar eden çözümünde iki türlü yaklaşım takip edilebilir: a) Problemleri birbirine bağlı bir bütün olarak kabul edip toplu çözüm yolları üzerinde durmak, b) Problemleri tek tek ele alıp kademeli çözüm yolları üzerinde durmak.

Bu yaklaşık tarzlarından hangisi benimsenirse benimsensin yapılacak şey ülke çapında bir şehirleşme ve şehircilik politikasının kabul edilip uygulamasının değil ama, yönlendirme ve denetiminin belli bir merkezi otoriteye (kuruma) verilmesi olmalıdır. Bu yaklaşım tarzında görevli kurum, mikro düzeydeki şehir planlaması ile şehirleşmenin ve şehircilik anlayışının daha rasyonel te-

mellere oturtulabilmesine yardımcı olabilecektir.

Türkiye açısından, gene hangi yaklaşım tarzı benimsenirse benimsensin, yanlış şehirleşmenin sebep olduğu problemleri halledebilmek için, mikro-seviyede aşağıdaki tedbirleri süratle almak icap etmektedir.

1- Fiziki yerleşme ve imar planlaması;

2- Altyapı ve sosyal hizmetlerin düzenlenmesi;

3- Kültür bütünlüğünü sağlayacak faaliyetler ve düzenlemeler.

Daha önceki politikalarla beraber düşünüldüğünde ve uygulamaya konulduğunda bu tedbirler istenilen sonuçları doğuracak teferruata sahip bulunmaktadır. Mesela, fiziki yerleşme ve imar planlaması, gecekondu şehirleşmesinden, çevre tahribatına kadar birçok tali problemleri de içine almakta; kültür bütünlüğü ise köy-şehir kültür çatışmasından, eğitime kadar bir çok hususları kapsamaktadır.

Bu noktada Türk yönetim yapısının yenilenme ihtiyacı hemen kendini göstermektedir. Gerçekten de bugüne kadarki aşırı merkeziyetçi yönetim anlayışı artık terkedilmek ve mahalli yönetimler ağırlıklı olarak ön plana çıkarılmak zorundadır. Aslında kalkınma fasit dairesinin büyük halkalarını birbirine bağlayan zincirin bu merkeziyetçi anlayış olduğunu ve bunun kırılması gerektiğini söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Mahalli yönetimleri, Türk yönetim yapısının karakteristiği yapacak yeni anlayış "Doğru Şehirleşme"nin arka planını oluşturacaktır.

Doğru şehirleşme için Türkiye'nin çok geciktiği söylenebilir; ama bu dönüşü olmayan bir yol değildir. Yeter ki, dünün, bugünün ve yarının "şehirleşme" serüvenleri tam idrak edilebilsin ve o idrakin ışığında kararlı adımlar atılabilsin.

Politika tercihleri yapılırken hatırlanması gereken son bir nokta John M. Munro'nun da belirttiği gibi şehirleşmenin, kalkınmanın bir sonucu değil, fakat kalkınmayı başlatacak bir manivela olabileceğidir. (1974)

Bölüm-7
EPİLOG: ŞEHRİN GELECEĞİ GELECEĞİN ŞEHRİ

Şehirleri soğuk, hüzün verici beton yığınlarıyla doldurmak alınyazısı değildir.
Dominique Simonnet

XXI. Yüzyıla 8 kala şehirleşmiş toplumlar ve/veya enformasyon toplumları kendi şehirlerini yeniden değerlendirip yeniden şekillendirmeye; "yeni şehir anlayışları" geliştirmeye çalışmaktadırlar.

"Yaşanılır Şehir" bu anlayışı odaklaştıran bir slogan olarak iyice yaygınlaşmış bulunuyor. "Yaşanılır Şehir"; yani gürültüden, kirlilikten, şiddetten, ömür törpüsü trafikten ve Dominique Simonnet'nin tabiriyle ".... hüzün verici beton yığınlarından" uzak bir şehir. Zaten bunun aksi bir şehrin geleceği nasıl olabilir ki?

Dikkat edilirse tartışılan "şehir" değildir; "bugünkü şehir"dir. Çünkü "şehir" karşıtı düşünülmek orda kalsın, akla bile getirilmeyen vazgeçilemez bir fiziki mekan şekli.

Şehir mutlaka olacak ve toplumun % 95'leri bu şe-

hirlerde yaşayacak. Ama "bugünkü şehirler"de değil... Daha kalabalıklarla değil, daha "insan"la dolu... daha donuk değil, daha güleryüzlü.. daha yıpratıcı değil, daha canlandırıcı. Bu, şehrin geleceği var demektir. Şehirsiz bir geleceğin olmayacağı demektir. Peki ama geleceğin şehri nasıl olacaktır öyle ise? Soru ve arayış, cevabının ipuçlarını ABD'de buluyor gibi. Amerika'da geleceğin şehri belki henüz şekillenmekte. Ama şeklin kalın, belirleyici çizgileri görülebilmektedir.

Amerika'da geleceğin şehri, Fishman'in (1991) "büyüme koridorları" adını verdiği şehirlerarası otoyolların iki tarafında serpilip gelişen "Çevre şehirler" şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu "yeni" şehirler, "eski" şehir tiplerine (Tek Merkezli Halkalar, Çok Kesimli ve Çok Merkezli) hiç benzememektedir. Yeni şehirde artık "şehir merkezi"nin neresi olduğu belli değildir. Hatta "yeni şehir"in nerede başlayıp, nerede bittiği bile belli değildir. Yüzlerce kilometrelik büyüme koridorlarının etrafında devamlı büyüyen ve gelişen şehirlerdir bunlar. Tabii buradaki en önemli mesele, bu "geleceğin şehri"nin Simonnet'nin şehir özlemine ne derece cevap verebileceğidir. Fishman de aynı özlem ve bu özlemin sorularıyla doludur: Geleceğin şehri, insanın iyi yaşama arzu ve özlemini karşılayacak çeşitlilik ve zenginlikte olabilecek midir? Mesela, Fishman'in kelimeleriyle, ormanlarla içiçe ama, aynı şekilde bütün şehir imkanları da yanıbaşında; yani şehir-kır antitezlerini sentezleyebilmiş bir şehir. Ya da bir diğer tabirle tabiatla makinayı yeni bir mekan tasarımıyla insan için uzlaştırabilmiş; ahenkli kılabilmiş bir şehir.

Bugünkü enformasyon toplumlarının daha fazla üretmek ve daha fazla tüketmek değerlerine yeni değerler ilave etmek istek ve arayışı öyle görülüyor ki, "geleceğin şehri"ni de belirleyici olacaktır. Ve geleceğin şehri bugünkünden daha çok "insan için" "yaşanılır" şehir olacaktır.

Türkiye'ye gelince: "şehirleşme" ve "şehirlileşme"yi mutlaka birlikte ve mutlaka "geleceğin şehri" ufuk ve derinliğinde görmek gerekmektedir. Türkiye'nin şehirleşme yolunda daha fazla bedellere tahammülü yoktur.

"Kasdim budur şehre varam
Feryad-u figan koparam."

YARARLANILAN KAYNAKLAR

ARIYÖRÜK, Mehmet Y, "Türkiye'nin İktisadi Yönden Nüfus Siyaseti Stratejisi", *İktisat ve Çalışma Hayatı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1980.

BARDA, Süleyman, *Münakale Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1964.

BENEDICT, Peter, Tümertekin Erol-Mansur, Fatma, *Turkey: Demographic and Social Perspectives*, E.J. Brill, Leiden, 1974

BERNSTEIN, Henry, *Underdevelopment and Development: The Third World Today*, Penguin Books, Hormondsworth, 1973.

BİLGİSEVEN, Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, İÜ İktisat Fakültesi Yayınları, 1976.

BİLGİSEVEN, Kurtkan, *Köy Sosyolojisi*, İÜ·İktisat Fakültesi Yayınları, 1968.

BORATAV, Korkut, *100 Soruda Gelir Dağılımı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

BÖRTÜCENE, İren, "Köylülüğün Farklılaşması üzerine" *Ülke*, 1977, Sayı: 1, Ankara, s.169-220

BUMİN, Kürşat, *Demokrasi Arayaşında Kent*, Ayrıntı, İstanbul, 1990.

BULUTAY, Tuncer, S.Timur, H.Ersel, *Türkiye'de Gelir Dağılımı*, SBF Yayınları, Ankara, 1971.

BURNS, Tom, *Industrial Man*, Penguin, Harmondworth, 1969.

BYERLEE, Derek, "Rural-Urban Migration in Africa: Theory, Policy and Reseąrch Implications" *International Migration Review*, 1974.

COLMAN, David, and Frederic Nixson, *Economics of change in less Developed Countries*, Phillip Allan, Oxford, 1978.

DİE, (Devlet İstatistik Enstitüsü), *Türkiye İstatistik Yıllığı 1973*, Ankara, 1973.

DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1977*, Ankara, 1977.

DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1979*, Ankara, 1979.

DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı), *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara, 1967.

DPT, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara, 1974.

DPT, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara, 1979.

DPT, *Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri: Rapor I*, Ankara, 1970.

DPT, 1991, *Gecekondu Araştırması*, Ankara.

DPT, 1989, *Türk Aile Yapısı*, Ankara.

de KADT Emanuel and Gavin Williams, *Sociolog and Development*, Tavistock Publications, London, 1974.

EKİN, Nusret, *Gelişen Ülkelerde ve Türkiye'de İşsizlik*, İÜ İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1971.

EKİN, Nusret, *Endüstri İlişkileri*, İÜ İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976.

EKİN, Nusret, Türkiye'nin Sanayileşmesinde "Köylü-şehirli-işçi"ler, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.27 NO: 3-4.

ELKAN, Walter, *An Introduction to Development Economics*, Harmondsworth, Penguin, 1973.

ERKAL, Mustafa, *Bölgeler Arası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1978.

ERÖZ, Mehmet, *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, İÜ İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1973.

FEİ, John ve Ranis, G., *Development of the Labour Surplus Economy*, Illinois, 1974.

FISHMAN, Robert, "The New American City", *Dialoque*, s: 3, 1991.

GOLDTHORPE, E.J., *The Sociology of the Third World: Disparity and Involvement*, Cambridge University Press, Cambridge, 1975.

GÜRTAN, Kenan, *Sectoral Distribution of Investments and Related Problems of Turkey's Economic Development*, İst, 1972.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, *Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Nüfus Sorunları, 1973 Araştırması*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1978.

HAGEN, Everet, (1964), Elkan (1973) ve Goldthorpe (1975) içinde.

HARRIS, John R. and Todaro, Michael, "Migration, Unemployment and Development: A Two-sector Analysis, *AER*, 1970, 6. s: 126-142.

HAUSER, Philip, "Problems of Rapid Urbanization" in Peter Worsley (ed) *Problems of Modern Society*, Penguin, Harmondsworth, 1972.

İLKİN, Akın, *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*, İÜ İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.

İSBİR, Eyüp G., 1986, *Şehirleşme ve meseleleri*, Ocak, Ankara.

JOHNS, E.A. *The Social Structure of Modern Britain*, Pergamon Press, Oxford, 1979.

KARTAL, Kemal, *Kentleşme ve İnsan*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1978.

KAYA, Yahya Kemal, "Eğitimimiz Ne Durumda: İşte İlk öğretimimiz" *Yeni Forum*, 1 Nisan 1980, cilt 1: Sayı: 14.

KELEŞ, Ruşen, *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*, SBF Yayınları, Ankara, 1972.

KELEŞ, Ruşen, 1990, *Kentleşme Politikası*, İmge, Ankara.

KERR, Clark: T.Dunlop etc. Al. (eds). *Industrialism and Industrial Man*, Pelican, Harmondsworth, 1973.

KIRAY, Mübeccel, *Örgütleşemeyen Kent*, İzmir, 1975.

KIRAY, Mübeccel, "Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşememe," *SBF Dergisi*, XXVII, Ankara, 1972.

KONGAR, Emre, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.

KRUEGER, Anne, "Some Economic Costs of Exchange Control: The Turkish Case, "*Journal of Political Economy*, 1966, 1974.

LEVINE, Ned ve Üner Sunday, *Population Policy Formation and Implementation in Turkey*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1978.

LEWIS, Sir Arthur W, "Unlimited Labour: Further Notes", *Manchester School* vol. 26, 1958.

LEWIS, Sir Arthur W, "Economic Development With Unlimited Supplies of Labour", *Manchester School*, May, 1954.

LEWIS, Sir Arthur W, "Reflections on Unlimited Labour" Di Marco (ed) *International Economics and Development*, New York, 1972.

LEWIS, Sir Arthur, *Theory of Economic Growth*, Unwin, London, 1962.

LIVINGSTONE, I., *Economic Policy for Development*, Harmondsworth, 1974.

Mc CLELLAND, David, C., 1961, *The Achieving Society*, Van Nostrand.

MANN, Peter H, *An Approach to Urban Sociology*, Routledge Kegan Paul.

MEIER, Gerald, *Leading Issues in Economic Development*, Oxford University Press, Oxford, 1976.

MUNRO, John M., "Migration in Turkey" *Economic Development and Cultural Change*, July 1974, vol. 22 (4).

ÖZGÜVEN, Ali, *Tarım Ekonomisi ve Politikası*, BÜ İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, Bursa, 1977.

ROBERTS, Bryan, 1978, *Cities of Peasants*, Arnold, London.

SARAN, Nephan, "Squatter Settlement", *(Gecekondu) Problems in İstanbul*, in Benedict etc. Al.

SEERS, Dudley ve Leonard Joy, *Development In a Divided World*, Penguin, Harmondsworth, 1971.

SEZAL, İhsan, *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, Birlik Yayınları, Ankara, 1981.

SIMONNET, Dominique, *Çevrecilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

STREETEN, Paul, "The Frontiers of Development Studies: Some Issues of Development Policy" in Livingstone.

THIRLWALL, A.P, *Growth and Development*, Macmillan, 1972.

TODARO, Michael, "A Model of Labour Migration and Urban Unemployment in less Developed Countries,

AER 1969, vol 59 (1) s. 131-148.

TUNÇ, Arif Nuri, *Sağlık Sektöründe Tedavi Hizmetleri ve Planlama*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İkt. Fak., İstanbul, 1979.

TURHAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, MEB 1000 Temel Eser, Ankara, 1969.

TÜRKDOĞAN, Orhan, 1982, *Aydınlıktakiler ve Karanlıktakiler*, Üçdal, İstanbul.

TÜRKDOĞAN, Orhan, 1988, *Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

YALÇIN, Aydın, *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, Ankara, 1976.

YASA, İbrahim, "The 'Gecekondu' Family', *SBF dergisi*, XXVII. (3), 1972.

YAVUZ, Fehmi, Ruşen Keleş, Cevat Geray, *Şehircilik: Sorunlar-Uygulama ve Politika:* SBF yayınları, Ankara, 1978.

YOTOPOULOS, Pan A and Jeffrey B. Nugent, *Economics of Development: Empirical Investigations*, Harper International, London, 1976.

ZANDEN, James W. Vander, *Sociology*, The Ronal Press, New York, 1975.

A L T E R N A T İ F
Ü N İ V E R S İ T E

9

yaşadığımız dünyayı anlamak için
a n a h t a r k i t a p l a r

Milli Mücadele	*Kemal Kahraman* ÇIKTI
Sinema Kitabı	*Nezih Erdoğan* ÇIKTI
Siyasal Propaganda	*J.A.C. Brown* ÇIKTI
Bilgisayar Tarihi	*C.N. Taşçı-M.E. Mutlu* ÇIKTI
Freud	*E.Göka-M.H.Türkçapar* ÇIKTI
İlerlemenin Öteki Yüzü	*Ersin Balcı* ÇIKTI
Televizyon	*Yusuf Kaplan* ÇIKTI
Kemalizm	*D. Mehmet Doğan* ÇIKTI
Şehirleşme	*İhsan Sezal* ÇIKTI
Gelenek	*Mustafa Armağan*
Reklamcılık	*Yalçın Çetinkaya*
Aydınlanma Felsefesi	*Ahmet Çiğdem*
İslâm Konferansı Teşkilatı	*Davut Dursun*
Zamanın Kültürleri	*C. Hakan Arslan*
Çağımızın Mantığı	*Levent Kavas*
Estetik	*Beşir Ayvazoğlu*
İktisadî Düşünce	*Mustafa Özel*
Sivil Toplum	*Levent Köker*
Kapitalizm	*Burhan Erdem*
Enformasyon Toplumu	*Nabi Avcı*
Günümüzde Hristiyanlık	*Lütfullah Göktaş*
Pentagon	*Fikret Ertan*
Bilim Felsefesi	*Ömer Demir*
Fotoğraf	*İhsan Derman*

Ağaç Yayıncılık

ISBN 975-346-027-9